

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 4•2025

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Університет ім. Рея Хуана Карлоса, Іспанія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон
Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬС Й., професор, доктор хаб., Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера,
Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 4•2025

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Rey Juan Carlos University, Spain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

STEPANCHUK V. M., NAUMENKO O. O., TY-SLIUK V. V. Examining the Association Between Pigment Residues and Potlid-like Cracking: a Case Study from Zaskelna V

PALMER R., FOWLER M., WARD V., KARIAKA O. V. An Archaeological Landscape Survey of 6600 km² of Cherkasy Oblast, Ukraine, Using Open-Source Satellite Images: Second Report

MOHYLOV O. D. Scythian Period Funerary Constructions of the Svitlovodsk Cemetery in the Middle Dnipro Region

PUHOLOVOK Yu. O., KUSHNIR A. S., MAT-VIISHYNA Zh. M. Paleolandscape Analysis of the Early Slavic Hillfort in Opishnia

Публікації археологічних матеріалів

KOVALENKO O. V., REYDA R. M. Аланське поховання гунського часу (курган 17 могильника поблизу с. Сторожове)

До історії стародавнього виробництва

PAVLENKO S. V. Study of the Industrial Region of the Pyrophyllite Slate Industry in the South of the Slovechno-Ovruch Ridge

Articles

5 STEPANCHUK V. M., NAUMENKO O. O., TIS-LIUK V. V. Вивчення зв'язку між залишками пігменту та розтріскуванням ковпакоподібної форми: приклад із Заскельної V

23 PALMER R., FOWLER M., WARD V., KARIAKA O. V. Ландшафтне археологічне обстеження 6600 км² Черкаської обл. (Україна) з використанням супутникових знімків із відкритих джерел: другий звіт

53 МОГИЛОВ О. Д. Поховальні споруди Світловодського могильника скіфського часу на середньому Дніпрі

77 ПУГОЛОВОК Ю. О., КУШНІР А. С., МАТ-ВІІШИНА Ж. М. Палеоландшафтний аналіз ранньослов'янського городища в Опішні

Publications of Archaeological Materials

91 KOVALENKO O. V., REYDA R. M. Alanian Burial of the Hun Period (Barrow no. 17 of the Cemetery near Storozhove Village)

To the History of Ancient Crafts

114 ПАВЛЕНКО С. В. Дослідження виробничого регіону індустрії пірофілітового сланцю на півдні Словечансько-Овруцького кряжу

Історія науки

БРОВЕНДЕР Ю. М. Становлення і розвиток східноукраїнського осередку наукової школи професора В. В. Отрошенка (до 80-річчя ювіляра)

History of Science

139 BROVENDER Yu. M. The Formation and Development of the Eastern Ukrainian Centre of Professor V. V. Otroshchenko's Research School (on the Occasion of his 80th Anniversary)

Хроніка

Пам'яті Олександра Петровича Моці

Алфавітний показник змісту журналу «Археологія» за 2025 рік

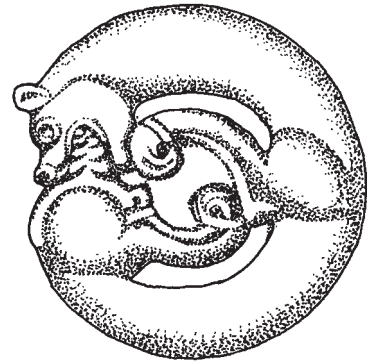
News Review

149 To the Memory of Oleksandr Petrovych Motsia

150 Index of Publications in *Arheologia* Journal in 2025

О. В. КОВАЛЕНКО, Р. М. РЕЙДА

АЛАНСЬКЕ ПОХОВАННЯ ГУНСЬКОГО ЧАСУ (КУРГАН 17 МОГИЛЬНИКА ПОБЛИЗУ С. СТОРОЖОВЕ)

Статтю присвячено комплексу поховання (№ 1), дослідженого в кургані № 17 Сторожівського курганного могильника. У могилі містилося поховання жінки віком 40–50 років. Поховання зазнало руйнівних дій грабіжників. Виявлений комплекс належить до ранньоаланських та містить репрезентативний набір речей, зокрема й хронологічних індикаторів. Останні дозволяють відносити облаштування підкурганного поховання до другої половини — останньої чверті IV — початку V ст. н.е.

Ключові слова: Сторожове, курган, катакомба, алани, черняхівська культура.

Майданний комплекс та група курганів біля с. Сторожове розташовані за 0,3–0,5 км на північ від села, на високому правому березі р. Коломак, притоки р. Ворскла, на мисоподібному виступі, обмеженому ярами (рис. 1). Північна група курганів цього різночасового курганного могильника складається з дев'яти великих насипів та південної групи з 15-ти малих насипів. Ділянка плато берега річки зазнає активної ерозійної діяльності, характеризується розгалуженою яружною системою. Її висота над рівнем моря досягає 147–150 м.

© КОВАЛЕНКО Оксана Валентинівна, 2025 — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, ORCID 0000-0003-0980-2870, kovksana@gmail.com

© РЕЙДА Роман Миколайович, 2025 — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян, Інститут археології НАН України, ORCID 0000-0001-7512-074, romanreyda@ukr.net

© Інститут археології НАН України, 2025

Ця стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Пам'ятка відома з XVII ст.; як «Сторожова могила» згадується в літописі Самійла Величка, чітко позначаючи шлях кошового Петра (Петра Іваненка) та його союзників татар під час антиросійського повстання та походу на землі Полтавського полку в 1693 р.: «от Полтави к Сторожовой Могили, а от Сторожовой через Орчик, Берестовую і Оріль...назад до Криму повернули» (Величко 2020, с. 667). Перші археологічні обстеження комплексу здійснив М. Я. Рудинський у 1924 р. (Рудинський 1928, с. 52; 1930, с. 129-131). Наступні розвідки у 1945 р. виконала співробітниця Полтавського краєзнавчого музею Г. О. Сидоренко, яка обстежила не лише великі кургани, відомі за розвідками М. Я. Рудинського, вказавши на пошкодження одного з них під час військових дій (курган № 26 на рис. 1), але й відкрила групу невеликих насипів (Сидоренко 1946, арк. 3-5).

У 1987 р. майданну споруду та курганну групу оглянули І. М. Кулатова та О. Б. Супруненко, які зафіксували чотири кургани з південної групи та запропонували інтерпретацію валу та рову як фортифікаційної споруди козацького часу (Кулатова 1999, с. 63, рис. 1). Спільна археологічна експедиція Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею імені В. Г. Кричевського (керівники — О. В. Коваленко, Р. С. Луговий) (далі — САЕ ПНПУ і ПКМВК) здійснили кілька перерізів рову та валу, які показали їх будівництво у XX ст. та підтвердили думку місцевих мешканців щодо їх спорудження як захисту пасіки й вітряків, які тут розміщувалися до 1970-х рр.

У 2002 р. майданний комплекс досліджував С. В. Сапегін: знято план майданної групи та груп курганів, виконано переріз двох буртів, проведено часткові археологічні розкопки

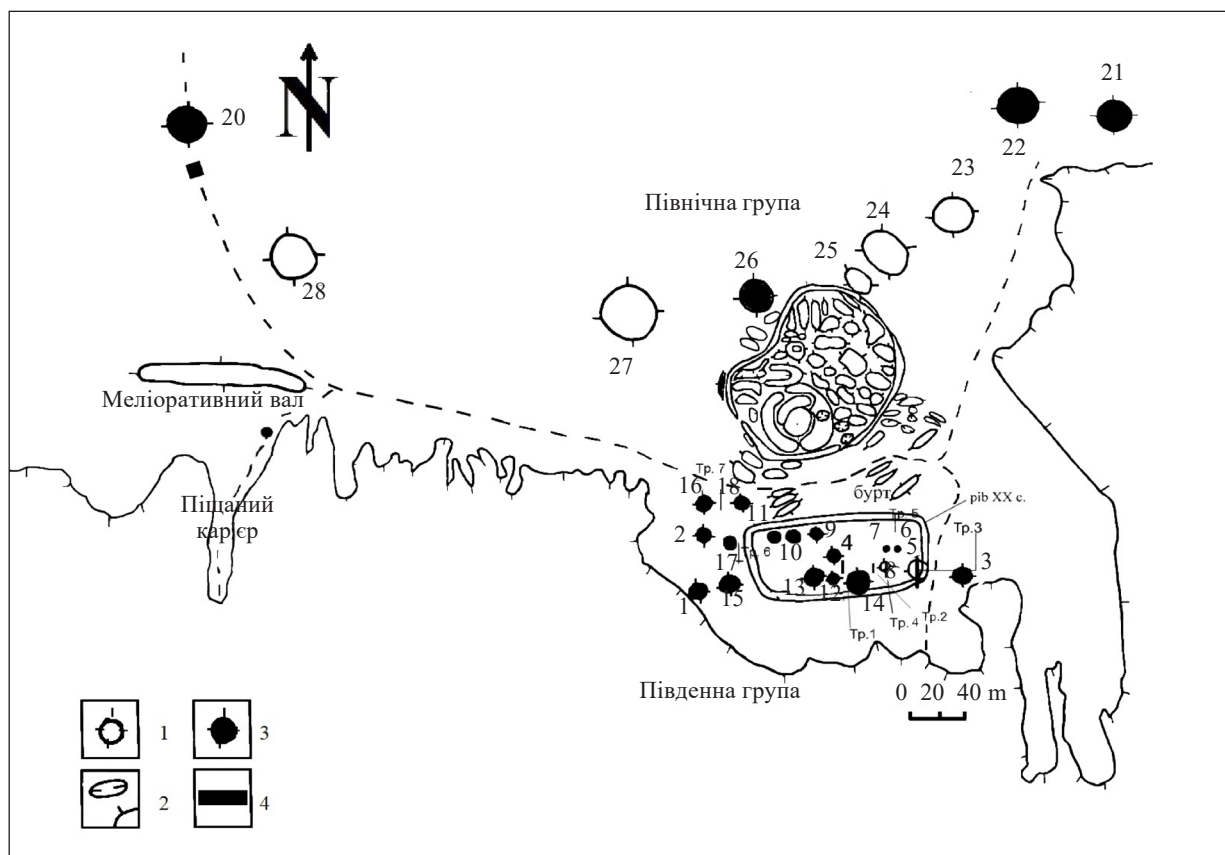

Рис. 1. Сторожове. План майданного комплексу та курганного могильника. 1 — курган, 2 — елементи майданної споруди, 3 — розкопаний курган, 4 — траншея

Fig. 1. Storozhove. Plan of the maidsan complex and the mound burial ground. 1 — a barrow, 2 — elements of the maidsan structure, 3 — an excavated mound, 4 — a trench

кургану зрубного часу із впускним похованням скіфської доби, пошкодженого скотомогильником (Сапегін 2003, с. 253-254). За нашою нумерацією, цьому кургану був присвоєний номер 3 (рис. 2); у 2009 р. його повністю розкопали САЕ ПНПУ і ПКМВК та уточнили його хронологічну атрибуцію: він виявився спорудженим над похованням катакомбної культури, із двома впускними похованнями катакомбної культури та 11-ма впускними похованнями зрубної бережнівсько-маївської культури (Коваленко, Куштан, Луговий 2012, с. 83-96).

Планомірні археологічні дослідження Сторожівського курганного некрополя доби бронзи — раннього модерного часу проводились впродовж 2007–2015 рр. САЕ ПНПУ і ПКМВК. За цей час досліджено 12 підкурганних поховань пізньоримського часу та два об'єкти цього часу, які не супроводжувалися похованнями (Коваленко, Луговий 2011, с. 17-21; 2015, рис. 21–22; 2016, с. 132-139).

Курган № 17 був досліджений влітку 2012 р. (Коваленко, Луговий 2012, с. 11-16). Він роз-

ташований у південній групі малих насипів, за 10 м на схід від кургану № 2 та 14 м на південь від кургану № 16 (рис. 2), за координатами 49°39'969" 34°57'195".

Курган на початок досліджень мав діаметр 7,5 м та висоту 0,31 м. Насип округлої форми, напівсферичний (рис. 3). Рову навколо кургану під час археологічних розкопок виявлено не було. Із південного боку насипу фіксувався ухил, що пов'язано із загальним ухилом корінного правого берега р. Коломак.

Стратиграфія

Курганний насип було утворено в один прийом із чорного чорноземного ґрунту. У цілому ґрунт насипу однорідний, чорно-сіруватого кольору із поодиноким включенням карбонатів, жовтого лесоподібного суглинку, перебитий кротовинами та корінням дерев, із плавним переходом до сучасного ґрунту. Давній горизонт — на рівні 0,25–0,44–0,78 м від R⁰. Лінія похованого чорнозему не простежувалася. Похований чор-

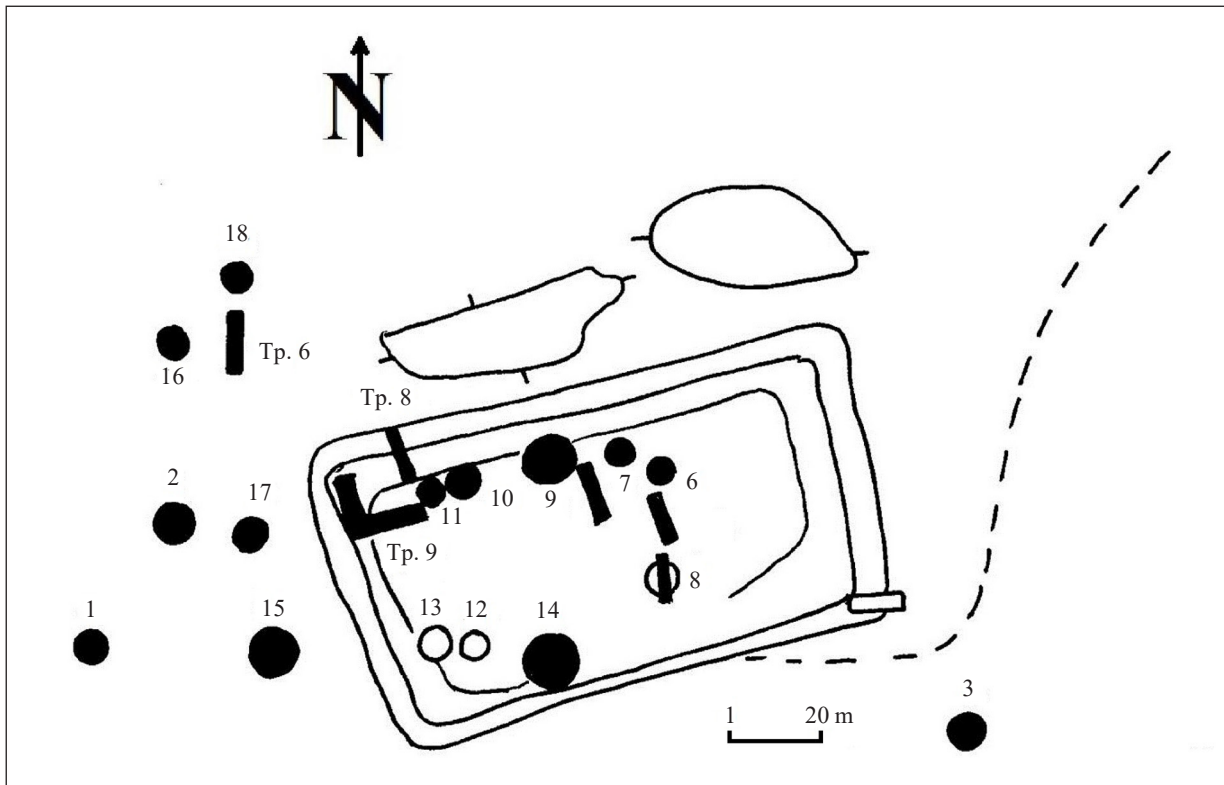

Рис. 2. Сторожове. План південної групи курганів
Fig. 2. Storozhove. Plan of the southern group of mounds

нозем більш сірого кольору, ніж ґрунт насипу, із лесовими включеннями біло-жовтого кольору. Передматерик яскраво не виражений, у профілі вирізняється поступовим переходом від сіро-чорного до біло-жовтого. Його потужність становила 0,1 м, глибина залягання — 0,78–0,88 м (рис. 3). Материк — біло-жовтий лес, фіксувався з глибини 0,88 м (рис. 3, 4).

У кургані було досліджене одне поховання (рис. 3). Викид із нього простежений на стародавньому чорноземі та в бровках, із глибини 0,25 м від R^0 , уздовж західної стінки вхідної ями поховання № 1. Потужність викиду незначна, до 0,2 м, він змішаний із чорноземним ґрунтом (рис. 3).

У насипі виявлено фрагменти посудин епохи бронзи. У північно-західному секторі на глибині 0,8 м виявлено фрагмент вінець глиняного ліпеного горщика банкоподібної форми з прямими вінцями бережнівсько-маївської зрубної культури (рис. 11: 17). Розміри $4,3 \times 3,9$ см. Там само (3 м захід, 1 м північ) знайдено фрагмент стінки глиняної ліпеної посудини, прикрашеної зубчастим штампом донецької катакомбної культури (рис. 11: 18). Розміри $3,0 \times 2,4$ см.

Пляма від поховання 1 була зафіксована на рівні материка (рис. 4). Вона розташовувалась по центру кургану. Пляма від вхідної ями, зорі-

єнтована довгою віссю з півночі на південь, мала близьку до прямокутної форму, зі злегка округленими кутами (рис. 5). Її розміри становили $1,3 \times 2,3$ м. Вона частково зливалася з плямою від грабіжницької ями, зорієнтованої в напрямку північ — північний схід — південь — південний захід. Розміри останньої становили $1,7 \times 0,8$ м. Грабіжницька яма вирізнялася своїм заповненням чорно-жовтого кольору. Під час її зачистки на глибині 0,88 м було виявлено фрагмент кістки людини. Глибина грабіжницької ями в західній частині доходила до 0,2 м від рівня материка. Вона перекривала південну частину вхідної ями, через яку й було здійснене пограбування (рис. 3, 6). Кістяк небіжчиці було витягнуто у вхідну яму, де й виявлено його більшу частину (рис. 5, 6).

Поховання 1 було здійснене в ямі складної форми, що складалася із вхідної ями прямокутної форми та катакомби овальної форми, зорієнтованих по лінії північ — південь (відхилення вісі катакомби від вісі вхідної ями в напрямку на північ становило близько 5°) (рис. 5–7). Вхідна яма поховання мала прямокутну форму і розміри $2,3 \times 1,1$ м. Дно мало ухил з півдня на північ, від 1,84 м до 2,3 м від R^0 . Стінки ями вертикальні.

У південній частині вхідної ями, переважно в західному куті, на глибині 0–0,4 м від давньо-

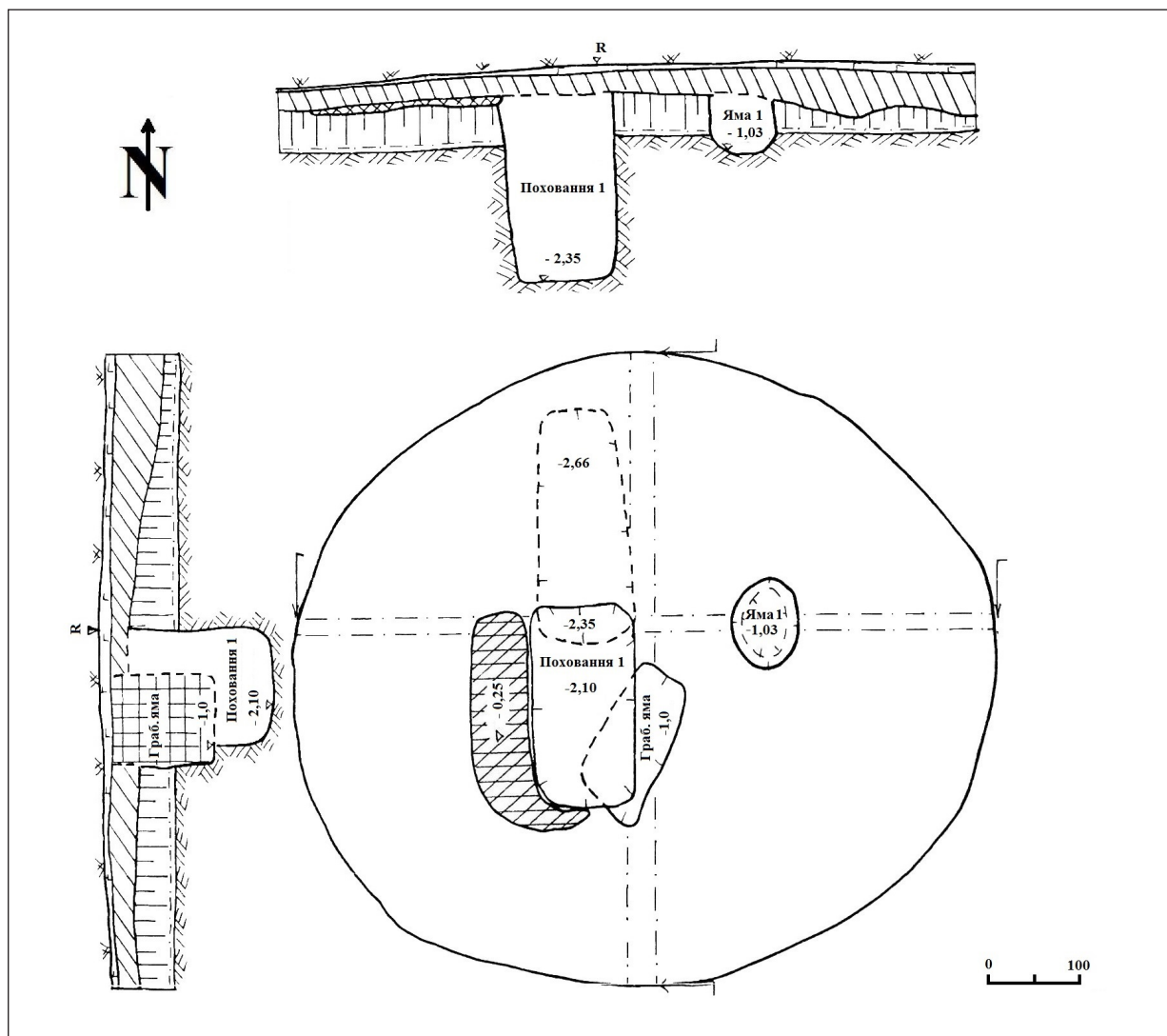

Рис. 3. Сторожівський могильник. Курган № 17. Загальний план

Fig. 3. Storozhove cemetery. Barrow no. 17. General plan

го горизонту виявлено скупчення кісток людини: великих гомілкових кісток, окремих кісток рук та череп, розміщений лицевою частиною догори, нижня щелепа якого знаходилася за потилицею. Кістки перебували в заповненні грабіжницького ходу з ухилом до дна ями: від 1,0 м до 2,0 м (рис. 5). Похована особа — жінка 40–50 років¹. Первинне положення небіжчці не встановлюється.

На черепі та кістках ніг простежувалися плями малинового кольору від мінерального барвника (аналогічного іншим пізньосарматським похованням цього могильника з траншеї № 4, кургану № 15 тощо). Під черепом виявлено шматок

зотлілої дерев'яної дошки пласкої форми, довжиною 10 см, шириною 4–5 см, товщиною до 2 см.

Заповнення складалося з двох прошарків:

0,8–1,2 м — чорного однорідного ґрунту, із поодинокими жовтими включеннями;

1,2–2,1 м (до дна) — жовто-чорного із більшим включенням лесового ґрунту, при дні — ґрунту зі значними домішками піску, природного походження. Лише в північній частині заповнення було чорного кольору, позначаючи вхід до катакомби. У цьому прошарку біля східної стінки ями (1 м на південь) на глибині 0,8 м від рівня впуску ями трапився уламок довгої кістки передпліччя. Поряд, на глибині 1,98 м від R⁰, впритул до східної стінки ями виявлено шматок пласкої дошки розміром 6 × 5 × 1 см.

У північній частині вхідної ями розміщувався вхід до катакомби. Сходинок до неї шири-

¹ Антропологічні визначення здійснив молодший науковий співробітник Інституту археології НАН України Ю. В. Долженко.

Рис. 4. Сторожівський могильник. Курган № 17. Вигляд з північного заходу

Fig. 4. Storozhove cemetery. Barrow no. 17. View from the north-west

ною 0,5 м фіксувалася на глибині 2,35 м від репера. Далі дно похило спускалося до глибини 2,66 м. На сходинці, від глибини 2,03 м траплялися кістки людини: фрагмент тазової, великої гомілкової кісток, хребці, фаланги пальців ніг. Поряд із ними, на глибині 2,03 м розміщувалася таранна кістка кози / вівці в незадовільному для збереження стані.

Поховальна яма була викопана інструментом із довгим і тонким робочим лезом довжиною близько 10 см та близько 2 см завширшки. Відбитки такого інструмента, на зразок кирки з тупим рівно зрізаним краєм, були зафіксовані на стінках ями та при дні, де вони розташовувалися горизонтально. Подібним інструментом було викопано й решту поховань Сторожівського могильника цього часу.

Катакомба мала овальну в плані форму (рис. 5). Вхід до катакомби із півдня, довжина — 2,5 м, ширина — 1,4–0,8 м. У північній частині вона звужується до 0,86 м, у південній — розширюється до 1,14 м. Заглиблена до 2,66 м від R⁰a, висота склепіння — 1,01 м. (рис. 5). Склепіння аркове, на глибині 1,67 м. Дно пласке, на глибині 2,53–2,66 м з ухилом у північному напрямку. Катакомба заповнена однорідним чорноземним

грунтом, із включеннями жовто-білого лесу з обвалів стін. У придонній частині — заповнення суглинкове із включеннями чорнозему.

Поховання було здійснене в катакомбі, але внаслідок давнього пограбування кістки були переміщені та фіксувалися від рівня материка до дна вхідної ями по всій її площі (рис. 5, 6).

Основна частина кісток похованої та інвентаря виявлена в південній частині катакомби у заповненні на глибині 2,46–2,66 м від R⁰. На вході на глибині 2,53 м лежали кістки людини в хаотичному порядку: ребра, хребці, кістки рук, розташовані вертикально, лопатки в заповненні тощо. Поряд із ними виявлено намистину циліндричної форми блідо-рожевого кольору (рис. 8: 1). Біля західної стінки, впритул до неї розчищено лопатку, на якій лежала кругла застібка-брошка (рис. 9: 2). На голці на момент виявлення були помітні сліди решток тканини, що, ймовірно, частково законсервувалися окислами міді з виробу (рис. 10: 4). Біля західної стінки катакомби зафіксований шматок дерева (14 × 3 см) — дошки із плоскими сторонами, можливо, від закладу. Під цими кістками біля сходинки простежувалися залишки коричневого тліну, можливо, від підстилки.

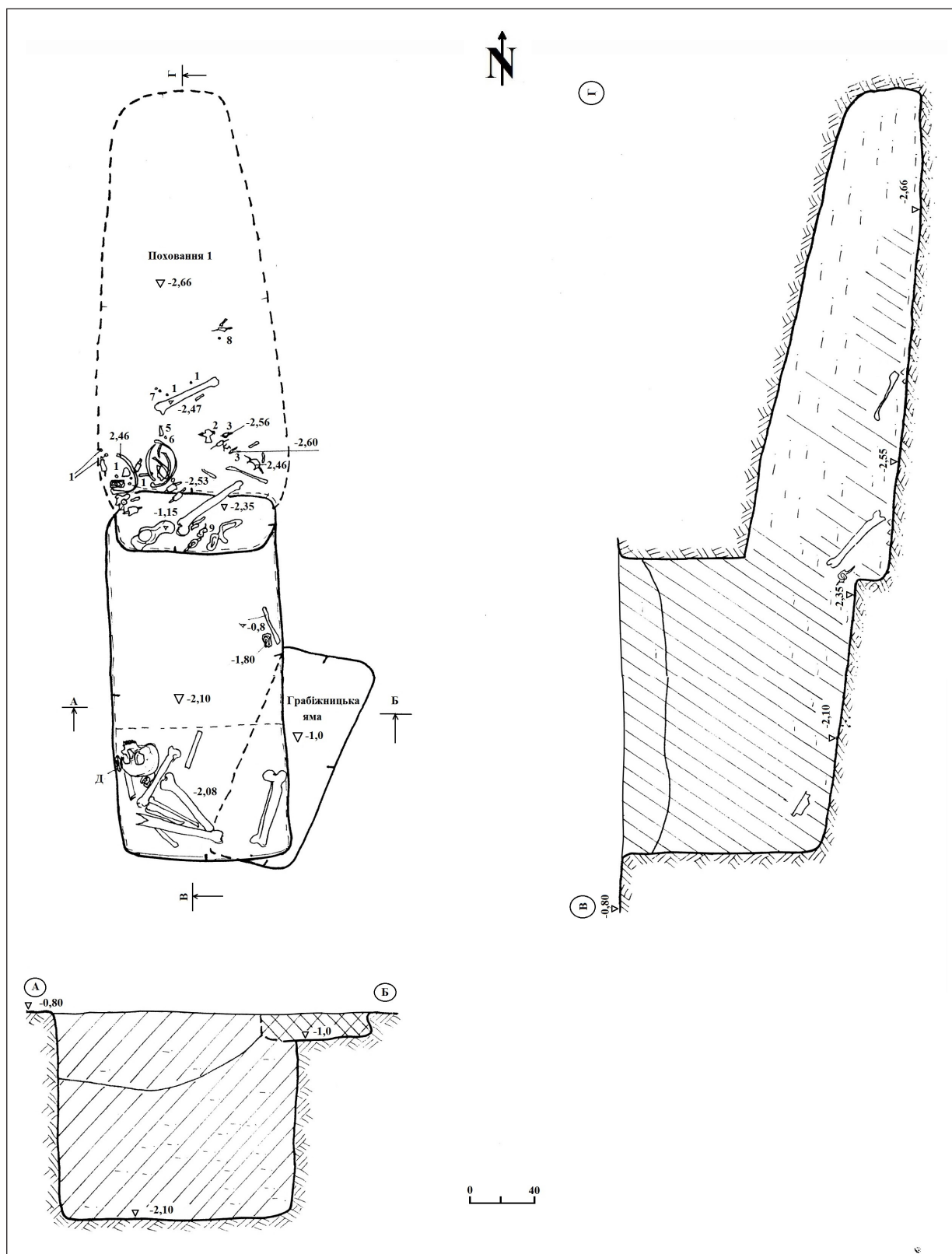

Рис. 5. Сторожівський могильник. Курган № 17, поховання 1. Загальний план. 1 — намистина; 2 — фібула; 3 — золота підвіска; 4 — брошка; 5 — ніж; 6 — фібула; 7 — фрагменти мідної пластини; 8 — прямокутна підвіска; 9 — астрагал

Fig. 5. Storozhove cemetery. Barrow no. 17., burial no. 1. General plan. 1 — a bead; 2 — a fibula; 3 — a gold pendant; 4 — a brooch; 5 — a knife; 6 — a fibula; 7 — copper plaque fragments; 8 — a rectangular pendant; 9 — an astragalus

Рис. 6. Сторожівський могильник. Курган № 17, поховання 1. Зачистка вхідної ями на рівні виявлення кісток. Фото з півночі

Fig. 6. Storozhove cemetery. Barrow no. 17., burial no. 1. Cleaning of the entrance pit at the level of bones detection. View from the north

Рис. 7. Сторожівський могильник. Курган № 17, поховання 1. Фото з півдня

Fig. 7. Storozhove cemetery. Barrow no. 17., burial no. 1. View from the south

За 1–10 см від дошки, впритул до стінки та в кротовині в стінці було виявлено чотири намистини. Вони розміщувалися разом із хребцем. За 0,4 м на північ від сходинки, на цій же глибині виявлено двоштиткову фібулу (рис. 9: 3) та підвіску листоподібної форми із золота та вставкою з каменя рудо-червоного кольору (рис. 8: 10) (глибина 2,56 м). За 0,3 м на захід від них виявлено мініатюрну двочленну фібулу (рис. 9: 1) та фрагменти залізного кородованого ножа (рис. 10: 3).

За 0,8 м на північ від сходинки розміщувалася кістка ноги людини, поряд із якою виявлено чотири фрагменти тонкої металевої пластинки з мідного сплаву (рештки прикраси-нашивки) (рис. 10: 1) та осердя намистини рожевого кольору, яку не вдалося зберегти через поганий стан збереження.

На глибині 2,6 м, уже на дні, за 0,75 м від сходинки, фактично над першою знайдено ще одну, аналогічну до попередньої підвіску із золота з каменем (рис. 8: 11). За 0,1 м на південь від неї — підвіску прямокутної форми з мідної стрічки та скляних вставок (рис. 8: 9).

Опис знахідок

Фрагмент стінки посудини. Внутрішня поверхня із розчосами. Глина, ліплення. Імовірно, посудина епохи бронзи, а він потрапив до поховання внаслідок діяльності землерийних тварин із насипу кургану. Розміри $1,7 \times 1,4$ см.

Фрагменти ножа (рис. 10: 3; 11: 16). Залізо, ковка. Розміри $4,2 \times 1,8$ см. Кородовані.

Фібула мініатюрна (рис. 9: 1; 11: 13; 12: 28). Підв'язна, двочленна, із суцільним приймачем, прямою вузькою спинкою. Бронза, лиття, залізо, ковка. Розміри $1,7 \times 1,3$ см. Патинована, кородована.

Фібула срібна двопластинчаста (рис. 9: 3; 11: 12), із гладкою поверхнею, з укороченою ромбоподібною ніжкою, з двома пружинами на залізному осерді. Спинка з виділеним ребром. Зверху грибоподібна кнопка. Срібло, лиття, залізо, ковка. Розміри $4,4 \times 3,6$ см. Патинована, кородована.

Фрагменти прикраси (бляшки) (рис. 10: 1; 11: 15) з тонкої пластини, з округлими краями. Мідний сплав, штампування. Розміри фрагментів від $0,7 \times 0,4$ см до $0,3 \times 0,4$ см. Патинована, у трьох фрагментах, кінці відламані, стан збереження незадовільний.

Намистини бурштинові (рис. 8: 7–8; 11: 1–2), із круглим отвором, жовто-рудого кольору. Бурштин, точіння, шліфування, свердлення. Розміри:

діаметр 1,4–1,5 см, діаметр отвору 0,3 см, висота 0,4–0,5 см. Патиновані. Дві одиниці.

Намистини коралові (рис. 8: 1–2; 11: 3–4) циліндричної форми, асиметричні. Отвір округлий, маленького діаметра. Колір близький до біло-блідо-рожевого. Точіння, шліфування, свердлення. Розміри: 1) діаметр 1,3 см, діаметр отвору 0,1 см, висота 0,8 см (рис. 11: 3); 2) 1,8 см, 0,1 см та 0,15 см, 1,1 см відповідно (рис. 11: 4). Дві одиниці.

Намистини скляні кубооктаедричні (рис. 8: 3–4; 11: 5–6) з округлим отвором. Синього кольору. Скло, огранка. Розміри: $0,5 \times 0,4$ см та $0,5 \times 0,4$ см. Подряпини, патинування. Дві одиниці.

Намистини скляні округлі синього кольору (рис. 8: 5–6; 11: 7–8). Скло. Розміри: діаметр 0,3 см, висота 0,25 см. Подряпини, патинування. Дві одиниці.

Фібула-брошка срібна (рис. 9: 2; 11: 14; 10: 4). Форма кругла. Виготовлена з округлого в перетині дроту, кінці якого закручені в одну спіраль і потім розходяться обабіч неї, намотані на основу. Язичок прямий, кінчик ледь загнутий донизу. Срібло, витягування, скручування. Розміри: діаметр 2,5 см, довжина язичка 2,7 см, діаметр дроту в основі 0,15 см. Сколи, подряпини, патинування.

Підвіска прямокутної форми (рис. 8: 9; 10: 2; 11: 11) у вигляді двох прозорих скелець, окутих тонкою двоскладовою смужкою металу з круглим вушком для підвішування. Скло, дуття, метал, витягування. Розміри: $1,9 \times 0,5$ см. Розсипалася на фрагменти, патинування, забруднення.

Підвіски золоті, з гранатовими кабушонами (рис. 8: 10–11; 11: 9–10; 12: 25), листовидно-овальної форми з двома волютоподібними закінченнями по нижньому краю, прикрашені краплеподібним камінням червоно-рудого кольору, навколо якого — перевитий дріт. Золото, гранат, вирізування. Розміри: $2,3 \times 1,0$ см, $2,1 \times 1,0$ см. Патинування, забруднення. Дві одиниці.

Незважаючи на те, що поховання зазнало грабунку, виявлені деталі супроводу та костюма похованої дають достатньо репрезентативний матеріал для хронологічних висновків.

Хронологія

Поховання в кургані № 17 містило речі, які можуть слугувати хронологічними індикаторами для визначення часу здійснення похорону.

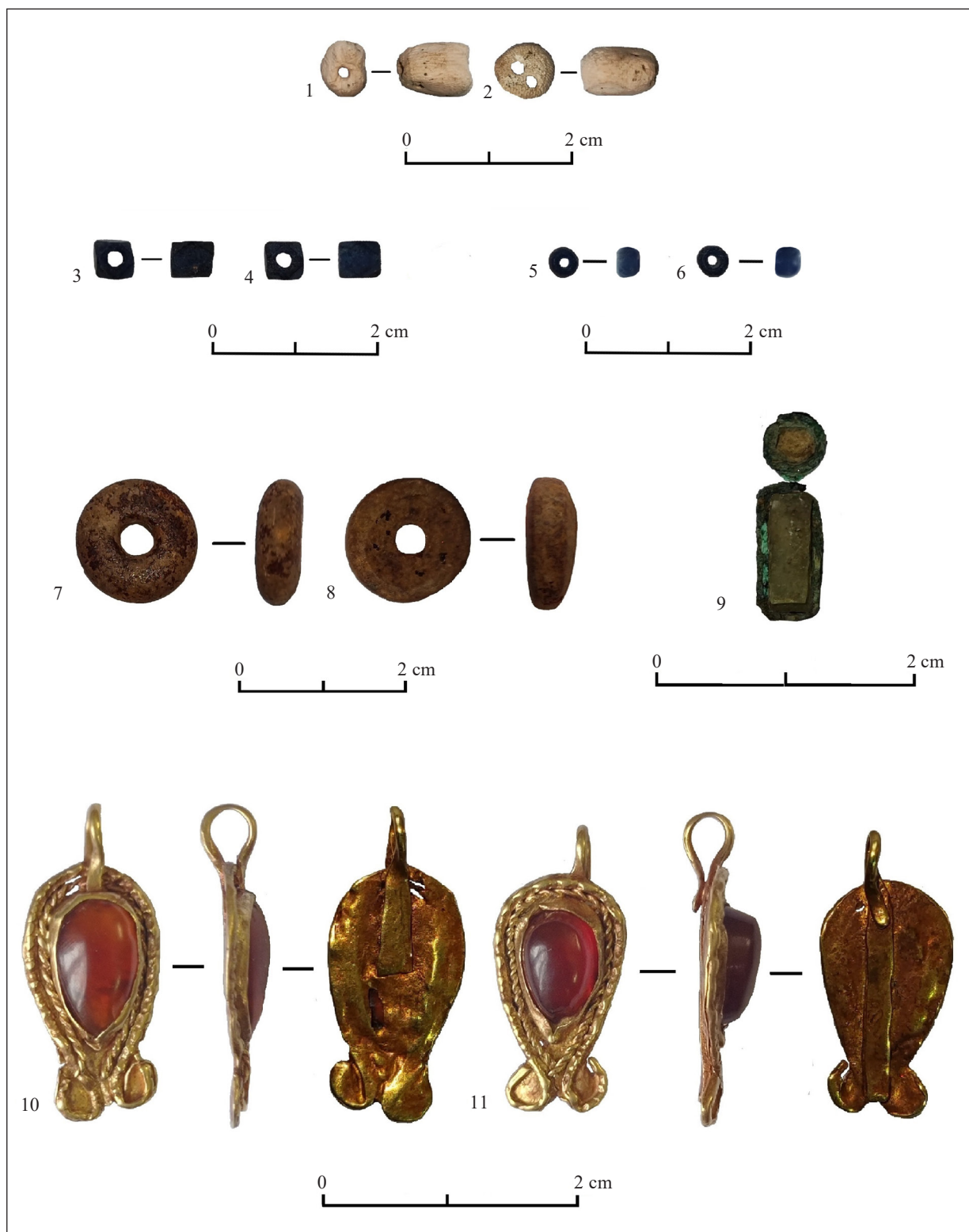

Рис. 8. Сторожівський могильник. Речі з поховання 1, кургану № 17: 1–8 — намисто (1–2 — корал; 3–6 — скло; 7–8 — бурштин); 9–11 — підвіски (9 — мідний сплав, скло; 10–11 — золото, гранат)

Fig. 8. Storozhove cemetery. Items from the burial no. 1, mound no. 17: 1–8 — necklace (1–2 — coral; 3–6 — glass; 7–8 — amber); 9–11 — pendants (9 — copper alloy, glass; 10–11 — gold, garnet)

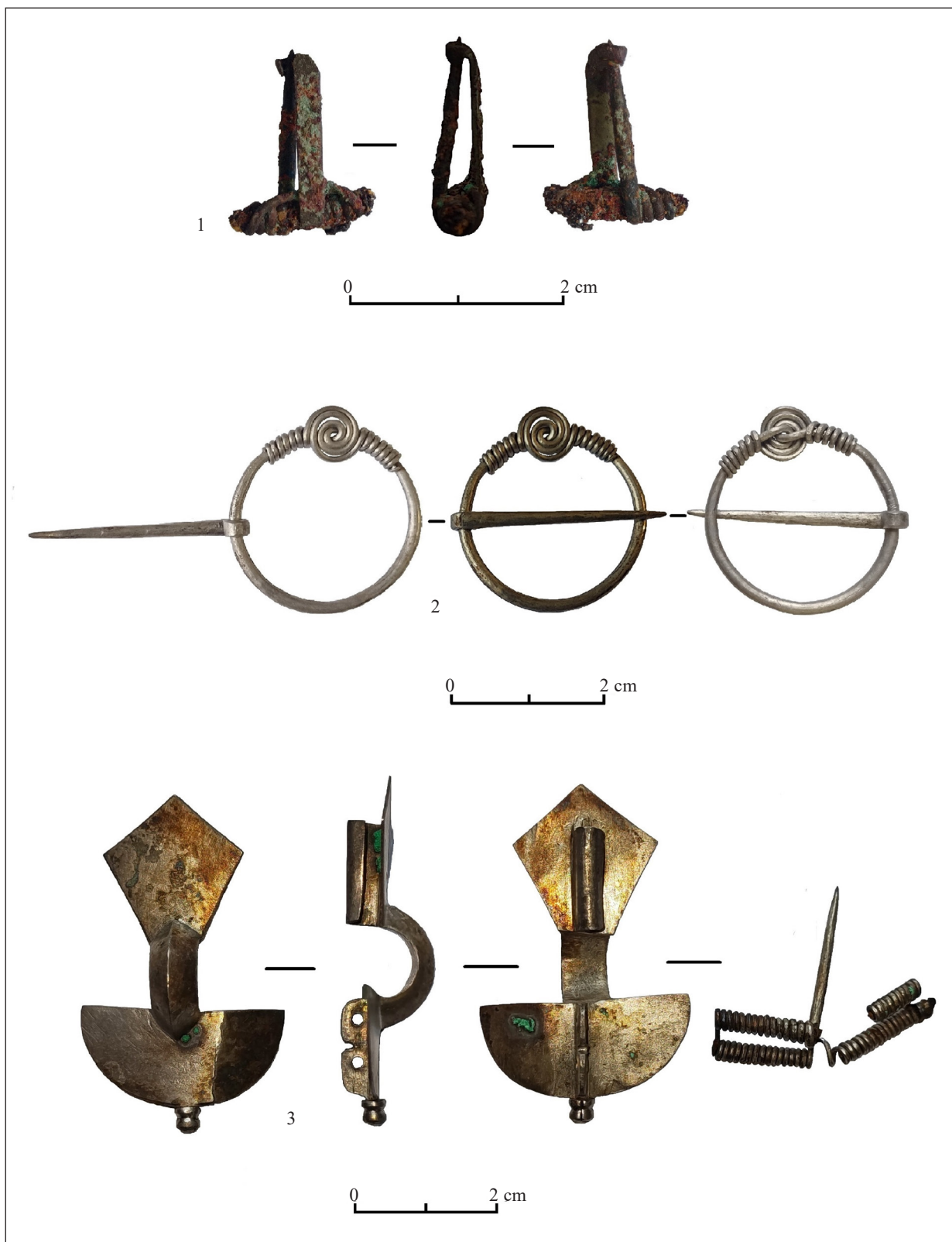

Рис. 9. Сторожівський могильник. Фібули з поховання 1, кургану № 17: 1 — мідний сплав, залізо; 2 — срібло; 3 — срібло, залізо

Fig. 9. Storozhove cemetery. Fibulae from the burial no. 1, mound no. 17: 1 — copper alloy, iron; 2 — silver; 3 — silver, iron

Рис. 10. Сторожівський могильник. Речі з поховання 1, кургану № 17: 1 — мідний сплав; 2 — мідний сплав, скло; 3 — залізо; 4 — срібло, текстиль

Fig. 10. Storozhove cemetery. Items from the burial no. 1, mound no. 17: 1 — copper alloy; 2 — copper alloy, glass; 3 — iron; 4 — silver, textile

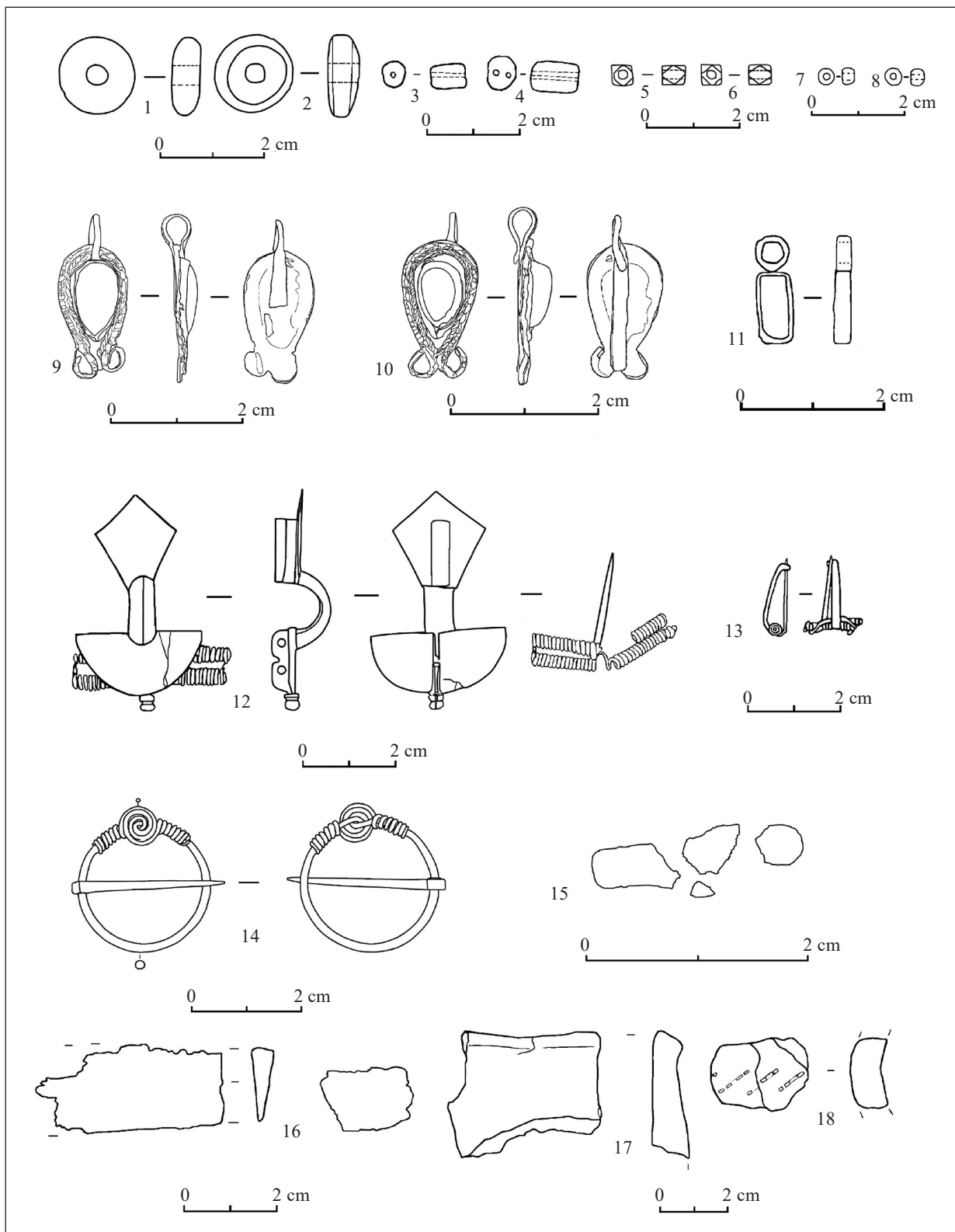

Рис. 11. Сторожівський могильник. Речі з поховання 1, кургану № 17: 1-2 — бурштин; 3-4 — корал; 5-8 — скло; 9-10 — золото, гранат; 11 — мідь, скло; 12 — срібло, залізо; 13 — мідь; 14 — срібло; 15 — мідь; 16 — залізо; 17-18 — глина

Fig. 11. Storozhove cemetery. Items from the burial no. 1, mound no. 17: 1-2 — amber; 3-4 — coral; 5-8 — glass; 9-10 — gold, garnet; 11 — copper, glass; 12 — silver, iron; 13 — copper; 14 — silver; 15 — copper; 16 — iron; 17-18 — clay

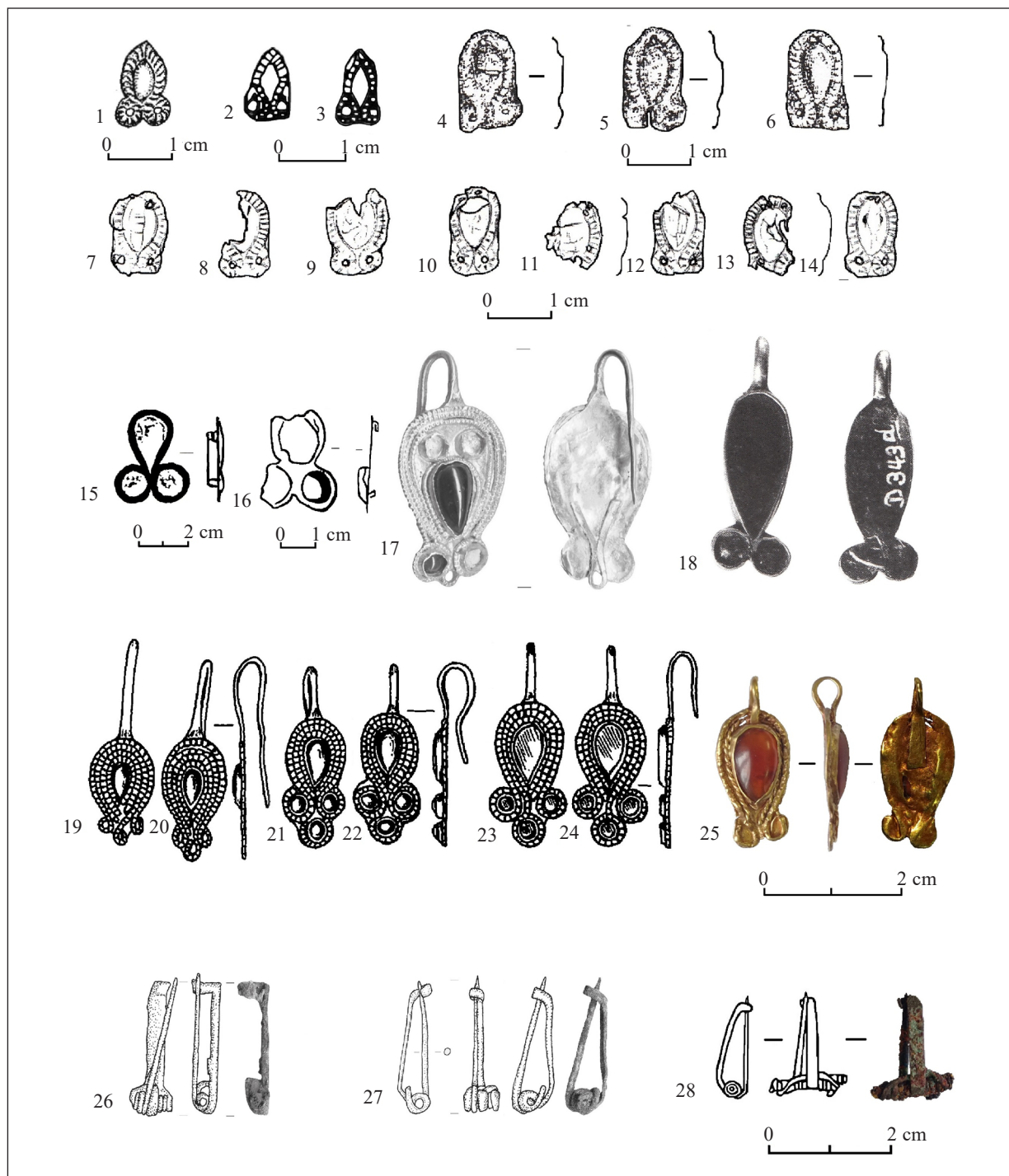

Рис. 12. Речі з кургану № 17 (25, 28) та аналогії (1–24, 26–27): 1 — курган № 1, Нагорное (за: Гудкова, Фокеев 1984, с. 40, рис. 1: 2); 2–3 — поховання 38, некрополь Ніконія (за: Бруйко, Дзиговський, Секерская 2008, с. 157, рис. 75: 11); 4–6 — могила № 49, Дружное (за: Храпунов 2002, с. 234, рис. 134: 26); 7–14 — могила № 110, Нейзац (за: ред. Храпунов 2011, с. 113, рис. 49: 54–61); 15 — поховання 4, Лермонтівська Скеля 1 (за: Мастыкова 2009, с. 261, рис. 10: 1); 16 — Свободний Аул (за: Абрамова 1997, с. 74, рис. 49: 17); 17 — могила 65, Алмалик (за: Mączyńska et al. 2016, Taf. 37: 4); 18 — Майкоп (за: Мастыкова 2009, с. 358, табл. 62: 3); 19–24 — могила 82, склепи 88, 126 могильника Лучісте (за: Айбабин, Хайредінова 2008, с. 49, рис. 26: 3–5); 26–27 — могила 65, Алмалик (за: Mączyńska et al. 2016, Taf. 34: 3.1–3.2)

Fig. 12. Items from the mound no. 17 (25, 28) and analogies (1–24, 26–27): 1 — mound no. 1, Nahornoie (after: Гудкова, Фокеев 1984, с. 40, рис. 1: 2); 2–3 — burial no. 38, Nikonion necropolis (after: Бруйко, Дзиговський, Секерская 2008, с. 157, рис. 75: 11); 4–6 — burial no. 49, Druzhnoie (after: Храпунов 2002, с. 234, рис. 134: 26); 7–14 — burial no. 110, Neyzats (after: ред. Храпунов 2011, с. 113, рис. 49: 54–61); 15 — burial no. 4, Lermontov Skala 1 (after: Мастыкова 2009, с. 261, рис. 10: 1); 16 — Svobodnyi Aul (after: Абрамова 1997, с. 74, рис. 49: 17); 17 — burial no. 65, Almalyk (after: Mączyńska et al. 2016, Taf. 37: 4); 18 — Maikop (after: Мастыкова 2009, с. 358, табл. 62: 3); 19–24 — burial no. 82, vaults nos. 88, 126 Luchiste cemetery (after: Айбабин, Хайредінова 2008, с. 49, рис. 26: 3–5); 26–27 — burial no. 65, Almalyk (after: Mączyńska et al. 2016, Taf. 34: 3.1–3.2)

Срібна двопластинчаста фібула (рис. 9: 3; 11: 12) є одним із найточніших індикаторів. Вона типологізується за А. К. Амброзом як двопластинчаста фібула I підгрупи, варіант ІББ (невеликих із масивною ніжкою, розширеною посередині), яку він датує доволі широко: IV — до початку V ст. н.е. (Амброз 1966, с. 77-83). Пізніші роботи, присвячені хронології черняхівської культури, помітно звужують хронологічні межі двопластинчастих фібул першої підгрупи. Так, Є. Л. Гороховський часом появи двопластинчастих фібул варіантів ІАБ та ІББ (за А. К. Амброзом) вважає четверту «Масловську» фазу черняхівської культури (350–400 рр.) (Гороховський 1988, с. 44). Але фібули названих варіантів виявляються і в комплексах фінальної, п'ятої фази черняхівської культури, датованої дослідником в межах 375/380–420/430 рр. (Гороховський 1988, с. 45). Інші фахівці зазначають, що переважна частина двопластинчастих фібул на черняхівських пам'ятках з'являється якраз на п'ятому (за Є. Л. Гороховським) етапі існування черняхівської культури, тобто з початком гунського часу (з 375 р.) (Гей, Бажан 1997, с. 48-49). Схожої думки дотримується О. В. Гопкало, стверджуючи, що *«пара срібних двопластинчастих фібул стала основною моделлю жіночого костюма культури Черняхів — Синтана-де-Муреш фінального етапу»* (Гопкало 2016, с. 30). Для нас в останньому випадку важлива порівняно пізня дата складання костюма, що збігається в часі з приходом гунів, а не сам костюм, — цілком імовірно, що умовні черняхівський та аланський костюми могли й не бути тотожними.

Знахідки двопластинчастих фібул відомі на території Дніпровського лісостепоного Лівобережжя, зокрема і в закритих комплексах: поховання 4 та 44 могильника Боромля I (Некрасова 2006, с. 88, 93), поховання 137 могильника Успенка (Некрасова 2006, с. 101-102), поховання 5 могильника Сад (Некрасова 1985, с. 76-78), поховання 26 Жовнинського могильника (урочище Пристань) (Рутковская 1979, с. 325), поховання 3 могильника Рідний Край (Петренко 1991, с. 13), поховання 60 Шишацького могильника (Рейда, Гейко, Сапегін 2014, с. 201-202) тощо.

Мініатюрна двочленна фібула² (рис. 9: 1; 11: 13; 12: 28), також виявлена в похованні, не дає

таких чітких хронологічних меж, як двопластинчаста фібула. На нашу думку, вона виконана стилістично як *«двочленні прогнуті підв'язні фібули з вузькою ніжкою та колінчато (попереду чи посередині) або асиметрично м'яко вигнутими спинками»* (Гороховський 1988, с. 35), тобто схожа з типами, поширеними в черняхівській культурі. Проте деякі особливості дозволяють віднести цю фібулу зі Сторожівського могильника до інших типів. Зокрема, екземпляр зі Сторожового має пряму спинку, яка відразу переходить у приймач голки. Ніжка при цьому не виділена, а приймач виконаний за допомогою згинання та викручування верхнього краю спинки. Спинка виконана з вузького (2,3 мм) й тонкого (0,6 мм) бруска або смуги з мідного сплаву. Голка при цьому має діаметр близько 1,5 мм і виглядає на фоні параметрів спинки досить потужною. За загальною конструкцією ця фібула найбільш близька, на нашу думку, до фібул групи 14 за А. К. Амброзом — «смичкових» фібул, варіант *б* (двочленних) із деякими особливостями (Амброз 1966, с. 47). Вони полягають насамперед у відносно невисокому приймачі та значно більшій (за кількістю обертів дроту) пружині, яка візуально створює враження вже згаданих вище двочленних фібул черняхівських типів. Приймачі «смичкових» двочленних фібул, наведених А. К. Амброзом, помітно менші від приймачів одночленних «смичкових» фібул, хоч і дещо вищі, ніж у знахідки зі Сторожового. Останнє можна пояснити як мініатюрністю сторожівської фібули, розміри якої, зокрема довжина, більше ніж удвічі менші за екземпляри з Північної Осетії, так і модифікацією виробу.

Орім знахідок з Північної Осетії, близькими до фібули зі Сторожового є екземпляри, виявлені під час дослідження катакомби 65 могильника Алмалик у Криму (рис. 11: 26–27) (Maćczyńska et al. 2016, Taf. 34: 3, 1; 3, 2). В одного зразка дуже схожа за пропорціями спинка (рис. 11: 26), а в іншого, який, не виключено, є одночленною «смикковою» фібулою (рис. 11: 27), — аналогічний спосіб створення приймача: шляхом згинання та перекручування кінця спинки фібули. Розташування цих двох порівняно відмінних між собою, але належних, імовірно, до одного типу фібул в одному комплексі, крім того, може вказувати на доволі високий ступінь варіативності виконання таких застібок. На думку дослідників, катакомба 65 могильника Алмалик містила три поховання, які були пограбовані. Проте всі датувальні речі

² Автори щиро дякують за допомогу й консультації у визначенні фібули к.і.н., завідувачеві відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України О. В. Петраускасу.

з цього комплексу вказують на його формування в межах другої половини IV — першої половини V ст. н.е. (Maćczyńska et al. 2016, s. 13). Можна вважати це датою і вказаних фібул, оскільки дослідники не розглядали їх спеціально як хронологічні індикатори. Зважаючи на це, фібула зі Сторожового може попередньо датуватися в межах другої половини IV — початку V ст. н.е. Висловимо також застереження, що не можна повністю виключати того, що фібула зі Сторожового була пошкоджена під час експлуатації (наприклад, відламався приймач або вся ніжка), а після цього — відремонтована і, отже, модифікована. Відповідно, приймач виконаний описаним способом, а голка мала бути вкорочена по вцілілій довжині фібули. Такі випадки нам невідомі, проте теоретично й практично можливі. Це, однак, не змінює датування самого комплексу й фібули в означених межах.

Мініатюрні розміри двочленної фібули можуть вказувати на її застосування як застібки для скріплення країв одягу, що не потребували додаткового значного навантаження (наприклад, горловини чи пазушного розрізу сорочки) або, не виключено, як застібку-замочок для намиста чи кольє. Цікаво, що дві невеликі «смичкові» фібули з поховання 966 Усть-Альминського могильника, яке датується другою чвертю — серединою II ст. н.е., інтерпретовані дослідниками як частини круглих брошок, щитки яких не збереглися (Медведев 2011, с. 296, рис. 10: 12–13). Таку можливість для фібули зі Сторожового ми розглядаємо як малоімовірну.

Іншою, не менш важливою річчю, виявленою в похованні кургану № 17, є кругла срібна декоративна брошка-застібка (рис. 9: 2; 11: 14). Її функціональне призначення визначене на основі гострої голки та решток текстильної тканини, зафіксованої та законсервованої мідними окислами на рамці й голці виробу на момент виявлення (рис. 10: 4). На нашу думку, це, а також додаткова прикраса зі скручених кінців срібного дроту рамки дозволяють віднести знахідку до своєрідних застібок-фібул, яку могли використовувати як застібку для верхнього одягу. Прямі аналогії цьому виробу нам не відомі, проте найближчими аналогіями вважаємо застібки-сюльгами, доволі широко розповсюджені: відомі на Кавказі (Цебельда) (Гей, Бажан 1997, с. 96, табл. 24: 9), у міжріччя Дніпра та Дону (сюльгами з емалями) (Амелькин 1998, с. 188–192), Подонні (Медведев 1998, с. 67, рис. 6: 12), на р. Ока, на рязано-окських пам'ятках римського часу (Ахмедов,

Воронцов 2012, рис. 25: 5, 8; 26: 3; 28: 1–3; 29: 1–2, 12–13, 17; 30: 1, 23; 31: 8; Белоцерковская 2012, рис. 1: 5–6; 3: 6; 5: 1–2; 7: 3–7). Залізна масивна сюльгама виявлена на правому плечі похованого в кургані № 8 сарматського могильника Холмське (Гудкова, Фокеев 1984, с. 13, рис. 4: 17). У більшості випадків такі вироби мали тривалий час побутування (римський, гунський та післягунський) у кількох культурах та як самостійні хронологічні індикатори не розглядалися (Гудкова, Фокеев 1984, с. 27). Утім, сюльгами й застібка з кургану № 17, виконуючи схожі чи аналогічні функції, все-таки не є цілком конструктивно тотожними. Застібку зі Сторожового, відповідно, ми датуємо в межах другої половини — останньої чверті IV — початку V ст. н.е.

Наступною групою важливих знахідок, зроблених у кургані № 17, є прикраси або їх фрагменти, що були частиною жіночого костюма. До них належать три виявлені підвіски та кілька намистин різних типів.

Мініатюрна металева підвіска прямокутної форми (рис. 8: 9; 10: 2; 11: 11) була окуттям-рамкою з мідної смужки, в яке було вмонтовано два прямокутної форми скельця прозорого скла. До однієї з коротких сторін рамки було припаяне кругле мідне вушко для підвішування. На момент виявлення ця підвіска перебувала у напівзруйнованому стані: вушко відпало, а металева рамка частково розпалася внаслідок корозії. Тому не можна виключати, що між скельцями могла початково міститися вставка з металевої фольги.

Для варварського населення пізньоримського та гунського часу підвіски є характерною прикрасою, деталлю жіночого костюма. Для черняхівської культури, де це питання спеціально розглядалося, кількість підвісок усіх типів складає близько 7–8 % від загальної кількості намистин (92–93 % припадає на намисто), їх знаходять як у жіночих, так і в чоловічих похованнях (Гопкало 2008, с. 81; Гопкало 2011, с. 188–190). Підвіски, як і інші прикраси цього періоду, відомі й на пам'ятках Передкавказзя (Мастыкова 2009, с. 78–81) та Північного Кавказу, хоч їх кількість порівняно незначна, що дослідники пояснюють грабунком цих некрополів (Абрамова 1997, с. 118, 131). На території України, окрім вже згаданих черняхівських пам'яток, значна кількість різноманітних підвісок та амулетів виявлена під час досліджень кримських пам'яток. Їх виявлено як на античних (Херсонес) (Зубарь 1982, с. 99–103), так і на варварських пам'ятках (Усть-

Альминський некрополь, могильник Лучісте) (Высотская 1994, с. 146-192; Труфанов 2011, с. 225-268).

Проте прямої аналогії прямокутній підвісці зі Сторожового наразі не виявлено. Мабуть, вона є оригінальним одиничним виробом, можливо, місцевого майстра. Близькою за формою, проте значно «багатшою» у виконанні є прямокутна золота підвіска з каменем (склом?), виявлена 2014 р. під час розкопок в культурному шарі поселення Комарів (Петрушас та ін. 2015, с. 275).

У похованні 1 кургану № 17 зі Сторожового також було виявлено дві однотипні золоті підвіски з гранатовими кабушонами (рис. 8: 10–11; 11: 9–10). Рівень виконання засвідчує виготовлення цих виробів професійним ювеліром. Стилiстично схожі прикраси знаходили на пам'ятках пізньоримського часу України. Можна окреслити кілька груп прикрас, які так чи інакше повторюють, декоративну схему підвісок зі Сторожового. Це золоті нашивні бляшки аналогічної форми, брошки, сережки та підвіски, які походять із комплексів більш раннього часу або синхронних Сторожівському.

Зокрема, нашивні бляшки овальної форми з волютами по одному краю відомі за знахідкою із сарматського кургану 1 поблизу с. Нагірне (Гудкова, Фокеев 1984, с. 41, рис. 12: 2) (рис. 12: 1); дві подібні бляшки виявлені в похованні 38 некрополя Ніконія (Бруяко, Дзиговский, Секерская 2008, с. 119, рис. 75: 11) (рис. 12: 2–3). Ці комплекси хронологічно більш ранні за поховання в кургані № 17. Три схожі бляшки (тип II за внутрішньою типологією пам'ятки) містилися в похованні № 49 могильника Дружное (Храпунов 2002, с. 39, рис. 134: 26) (рис. 12: 4–6). Наявні вони були і в похованні з іншого кримського могильника — Нейзац (могила 110) (ред. Храпунов 2011, рис. 49: 54–61) (рис. 12: 7–14). Датування цих декоративних елементів костюма має доволі широкий хронологічний спектр і цілком залежить від датування комплексів: поховання в Нагірному відносять орієнтовно до III ст. н.е. (Гудкова, Фокеев 1984, с. 41–42), поховання з Ніконія датують II — першою половиною III ст. н.е. (Бруяко, Дзиговский, Секерская 2008, с. 119, рис. 75: 10), могилу з Дружного означають в межах другої половини III–IV ст. н.е. (Храпунов 2002, с. 69), а могилу в Нейзаці дослідники датують IV ст. н.е. (ред. Храпунов 2011, с. 46). Додамо також, що за матеріалами «двох склепів [боспорського некрополя — О. В., Р. М.], відкритих

скарбошукачами 24 червня 1904 р.», аналогічні бляшки мигдалеподібної форми з волютоподібними виступами й трьома отворами та фігурними підвісками, що з'єднані з ними золотим дротом, І. П. Засецька датує в межах другої половини IV — першої половини V ст. н.е. (Засецкая 1993, с. 54–55).

Стилiстично схожими, проте без волютоподібних закінчень, є декоративні накладки у вигляді мигдалеподібного «гнізда-лоточка з вставкою червоного скла та дротяним рубчастим обідком по краю», які відомі за знахідками на Боспорі і є також з гранатовими вставками (Засецкая 1993, с. 45, табл. 13: 35б, 35г). І. П. Засецька датує такі знахідки часом поховань I хронологічного періоду (кінцем IV — першою половиною V ст.) та відносить їх до боспорської культури (Засецкая 1993, с. 45).

Стилiстичною аналогією також є т. зв. «трипелюсткові» інкрустовані брошки, відомі за знахідками на Кавказі (поховання 4 могильника Лермонтівська Склея-1 (рис. 9: 15) та поховання біля Вільного Аула (рис. 12: 16) (Мастыкова 2009, с. 39). Знахідку з останнього (рис. 12: 16) А. К. Амброз називає «бляшкою» і датує комплекс поховання V ст. (Амброз 1989, с. 35, рис. 9: 11).

І наостанок відзначимо ще одну стилістично близьку до підвісок зі Сторожового групу прикрас, а саме деякі типи сережок. До них можна віднести «золоті сережки з фігурним щитком, прикрашені сканним дротом та вставками із сердоліку або буришину» з могильника Лучисте в Криму (склепи 88, 126 та могила 82) (рис. 12: 19–24) (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 49, рис. 26: 3–5). Схожі сережки, виконані із золота зі скляними вставками, походять із Боспору й датуються дослідниками другою половиною IV — першою половиною V ст. (Засецкая 1993, с. 53, табл. 22: 84). Датування сережок із Лучистого, на думку дослідників, відповідає першій половині V ст., а аналогічні їм речі продукувалися в цей час на Боспорі (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 49). Дещо відмінною від них, проте виконаною в схожому стилі є золота сережка з уже згаданої катакомби 65 могильника Алмалик (Mączyńska et al. 2016, Taf. 37: 4) (рис. 12: 17).

Кольє з підвісками, зокрема золотими, інкрустованими напівдорогоцінним камінням, відомі в сарматів. У роботі Н. Є. Берлізова ці та схожі вироби зараховані до групи «гривен» (відділи 6–7) (Берлизов 2011, с. 118–123). Кількість підвісок у

кольє в кургані № 3 могильника Кубей налічувала 11 однотипних пелюсткових екземплярів (Субботин, Дзиговский 1990, с. 16-17, рис. 15: 10). Інше кольє, що складалося зі скляного, сердолікового, золотого намиста та підвісок (рис. 12: 18), виконаних у стилі перегородчастої інкрустації, походить із району Майкопу (Адігея) (Мастыкова 2009, с. 207-208, табл. 62). Знахідки кольє або їх фрагментів є не дуже частими, що, однак, не заперечує їх належності до парадного жіночого костюма з ознаками статусних речей. Так, за інформацією Н. Є. Берлізова, із шести тисяч сарматських поховальних комплексів походить всього 60 металевих кольє та гривен, і в жоден з хронологічних періодів вони не стали масовими (Берлизов 2011, с. 119).

Отже, на нашу думку, дві однотипні підвіски, виявлені в Сторожовому в кургані № 17, можуть широко датуватися в межах другої половини IV — першої половини V ст. н.е. З огляду на наведені вище стилістичні аналогії (крім нашивних золотих бляшок), можемо припускати й певне звуження хронологічної дати до останньої чверті IV — початку V ст. н.е.

Порівняно невелика кількість намистин (вісім одиниць), виявлених у похованні, теж є датувальним матеріалом, хоч і в ширших хронологічних межах. Окрім того, це намисто доволі представницьке як за матеріалом, так і за типами окремих екземплярів.

Скляне кубооктаєдричне намисто, виготовлене із синьо-фіолетового прозорого скла (тип XVII/12 за класифікацією О. В. Гопкало) (рис. 8: 3-4; 11: 5-6), датується в Північному Надчорномор'ї в межах II-IV ст. н.е. (Гопкало 2008, с. 42). Таке намисто є одним із найпоширеніших на пам'ятках культури Черняхів — Синтана-де-Муреш, воно могло продаватися (чи іншим чином надходити до варварського населення Південно-Східної Європи) цілими низками (Гопкало 2008, с. 98-101), а не окремими екземплярами. Останнє правомірно для пам'яток черняхівської культури, на матеріалах якої дійшли означених висновків. Проте, з огляду на вірогідні постійні контакти цього осілого населення з кочовиками (принаймні на території Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя), вони можуть бути застосовані і щодо останніх.

Дві намистини із синьо-фіолетового прозорого скла (рис. 8: 5-6; 11: 7-8) належать, за класифікацією О. В. Гопкало, до групи еліпсоїдних, усічених двічі, до типу II/2 — округлих еліпсоїдних усічених двічі з циліндричним ка-

налом (Гопкало 2008, с. 17). Вони поширені по всій території черняхівської культури та мають широку дату побутування: I-IV ст. н.е. (Гопкало 2008, с. 17).

Дві намистини з бурштину (рис. 8: 7-8; 11: 1-2), виявлені в похованні, можуть бути віднесені до двох виділених О. В. Гопкало типів. Перша (рис. 8: 7; 11: 1) належить до підгрупи I (округлі (еліпсоподібні, циліндричні)), типу I/1, варіанта б й датується в широких хронологічних межах (у Північному Надчорномор'ї — II-IV ст. н.е.) (Гопкало 2008, с. 68). Друга (рис. 8: 8; 11: 2) віднесена до підгрупи IV (циліндро-біусічено-конічних), типу IV/1 (округлі циліндро-біусічено-конічні з циліндричним каналом), варіанта а і також має аналогічне з попередньою намистиною широке датування (Гопкало 2008, с. 69).

У похованні було виявлено також дві намистини, виготовлені з коралу (рис. 8: 1-2; 11: 3-4). Обидва екземпляри можемо віднести до типу 2 за класифікацією О. В. Гопкало — бочковидних (Гопкало 2008, с. 77). На черняхівських пам'ятках подібні датуються від останньої третини III ст. н.е., хоча для Північного Надчорномор'я запропоновано датування в межах I-II ст. н.е.

Як бачимо, виявлене в кургані № 17 намисто належить до поширених типів, які мають надто широке датування, щоб слугувати хронологічним індикатором для цього комплексу.

Підсумовуючи сказане, ми можемо датувати жіноче поховання з кургану № 17 Сторожівського могильника в доволі широких хронологічних межах другої половини — останньої чверті IV — першої чверті V ст. н.е., на користь чого свідчать такі хронологічні індикатори, як двопластинчата фібула, мініатюрна фібула й кругла срібна брошка-застібка, а також — золоті підвіски. Інші хронологічні маркери, виявлені в похованні, мають значно ширше датування і не суперечать запропонованій для кургану № 17 даті.

Етнокультурні риси

Поховання досліджене в кургані № 17 поблизу Сторожового має достатньо чіткі етнокультурні риси, які дозволяють пов'язувати його з групою кочовиків. Це насамперед наявність невеликого курганного насипу та конструкція самого поховання у формі катакомби, які характерні для кочового середовища. Наявність таких поховань на могильниках черняхівської культури дослідники інтерпретують

практично безальтернативно як «*суто сарматський внесок у черняхівський поховальний обряд*» (Магомедов 1999, с. 134).

Незважаючи на те що поховання зазнало пограбування, окремі вцілілі знахідки теж, на нашу думку, додають аргументів про належність могили представниці кочовицького суспільства. До них слід віднести золоті, інкрустовані гранатами підвіски, що, цілком можливо, входили до складу кольє, мініатюрну фібулу та, з певними пересторогами, намистини, виявлені в похованні. Останнє (намисто) за наявності екземплярів, виготовлених із коралу, та ймовірністю початкової значної його кількості вважається ознакою кочівницької традиції на могильниках черняхівської культури (Тилішак 2019, с. 86-87). Опосередковано на значну кількість намиста до моменту пограбування може вказувати і його широкий асортимент (п'ять типів із восьми екземплярів).

Зважаючи на це, а також на географічне розташування і визначений час поховання за хронологічними індикаторами доволі виваженою думкою буде віднести поховання кургану № 17 Сторожівського могильника до групи кочовиків-аланів.

Висновки

Отже, виявлене та досліджене поховання в кургані № 17 можна цілком упевнено відносити до другої половини — останньої чверті IV — першої чверті V ст. н.е. Поховання жінки з даного комплексу є одним із цілого ряду підкурғанних поховань Сторожівського могильника, хронологічні рамки якого мають схожі межі. Можна припустити, що ці поховання лишила по собі невелика (сімейна?) група кочовиків-аланів. З огляду на речовий комплекс, зафіксований в цих підкурғанних похованнях, вказана група мала контакти з осілим населенням, представленим для цього часу пам'ятками черняхівської культури (Абашина, Магомедов, Рейда 2019).

Цілком можливо, що кургани Кантемирівського та Сторожівського могильників залишили хронологічно синхронні групи кочовиків, які з огляду на географічну близькість (6 км між пам'ятками) повинні були контактувати між собою. Річка Коломак є лівим допливом р. Ворскли, басейн якої, на нашу думку, в пізньоримський час був якраз контактною зоною між кочовим та осілим світами варварського населення. Цю зону нижнього й середнього Поворскля, як

нам видається, можна назвати своєрідним фронтиром, у межах якого відбувалися різноманітного характеру контакти між двома групами населення. Такі контакти, у свою чергу, сприяли взаємному культурному проникненню, що, зрештою, мало своїми наслідками у вузькому сенсі — утворення своєрідних пам'яток типу Кантемирівка — Сторожове, у ширшому — включенню невеликих пограничних (фронтирних) спільнот кочовиків у стосунки широкого спектру з осілим черняхівським населенням з подальшою перспективою своєї цілковитої інкорпорації до черняхівської культури.

Контакти кочовиків із сусіднім осілим населенням навряд чи могли мати однобічний характер: цілком імовірними здаються як взаємні впливи, так і симбіотичне співіснування таких соціальних організмів. Звісно, що в тривалій перспективі осіла сторона мала переваги унаслідок своєї відносно вищої стабільності.

Рештки жіночого поховання з кургану № 17 ілюструють контакти з черняхівською культурою, зокрема, на прикладі використання в костюмі небіжчиці таких елементів, як двоцифрова срібна фібула, що були розповсюджені на черняхівських пам'ятках як Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя, так і всього ареалу культури на її пізньому етапі. Прикметно, що ці речі використовувалися разом з елементами, притаманними кочовикам, — брошкою-застібкою, золотими підвісками тощо. Вплив та запозичення між аланами і такою пізньоантичною державою, як Боспорське царство дослідники фіксують з I ст. н.е. Причому цей процес мав якраз двосторонній характер (Яценко 1994а, с. 19). Тому не можна виключати аналогічної ситуації і в контактах між осілим черняхівським населенням та їхніми сусідами-аланами, що частково демонструє поховання Сторожівського могильника. Звісно, простежити системні взаємовпливи у випадку окремих археологічних комплексів чи навіть цілих пам'яток є доволі складним дослідницьким завданням. Проте дослідження таких пам'яток, як Сторожівський курганний могильник, розташований у контактній зоні між двома світами — осілим та кочовицьким, дає можливість розширити наші знання і про цей аспект.

Окрім того, наявність решток деталей костюма, виконаних зі срібла (пряжка, двоцифрова фібула, пряжка-застібка) та золота з напівдорогочінним камінням (підвіски), можуть вказувати на порівняно високий статус особи, похованої в кургані № 17. Досить упевнено можна стверджува-

ти, що тут ми простежуємо елементи парадного жіночого костюма, який має престижні риси, що й засвідчують статусність особи. Ці припущення є попередніми до публікації всіх матеріалів зі Сторожівського могильника, а їх підтвердження ускладнюється додатковим фактором — зафіксованою дослідниками для гуно-сарматського часу специфікою в змінах поховального обряду кочовиків: незначні за розмірами поховальні споруди (кургани), використання насипів старіших епох,

природних підвищень, схилів і балок, а також відносна раціональність порівняно зі скіфським чи ранішим сарматським часом стосовно супроводу (Яценко 1994b, с. 203).

Очевидно, поховання кургану № 17 Сторожівського могильника є однією з пам'яток, яка представляє початок гунського часу на теренах Південно-Східної Європи.

Надійшла 22.05.2024 р.

Абашина, Н. С., Магомедов, Б. В., Рейда, Р. М. 2019. *Пам'ятки черняхівської культури Полтавської області*. Київ: ІА НАН України.

Абрамова, М. П. 1997. *Ранние аланы Северного Кавказа III—V вв. н.э.* Москва: ИА РАН.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2008. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1977, 1982–1984 годов*, 1. Симферополь; Керчь: АДЕФ-Україна.

Амброз, А. К. 1966. Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. — IV в. н.э. *Свод археологических источников*, Д1–30. Москва: Наука.

Амброз, А. К. 1989. *Хронология древностей Северного Кавказа V—VII вв.* Москва: Наука.

Амелькин, А. О. 1998. Сюльгама с выемчатой эмалью на Среднем Дону. В: Медведев, А. П. (отв. ред.). *Археология восточноевропейской лесостепи*. 12. Археологические памятники Верхнего Подонья в первой половине I тысячелетия н.э. Воронеж: Воронежский государственный университет, с. 188–193.

Ахмедов, И. Р., Воронцов, А. М. 2012. Узколезвийные проушные топоры римского времени и эпохи Великого переселения народов с территории Верхнего и Среднего Поочья. В: Воронцов, А. М., Гавритухин, И. О. (отв. ред.). *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*. Конференция 3. Тула: Государственный музей-заповедник «Куликово поле», с. 9–54.

Белоцерковская, И. В. 2012. Об одном типе женского костюма окских финнов гуннского и постгуннского времени. В: Воронцов, А. М., Гавритухин, И. О. (отв. ред.). *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*. Конференция 3. Тула: Государственный музей-заповедник «Куликово поле», с. 55–78.

Берлизов, Н. Е. 2011. *Ритмы Сарматии. Савромато-сарматские племена Южной России в VII в. до н.э. — V в. н.э.* 1. Краснодар: КГУКИ, Парабеллум.

Бруйко, И. В., Дзиговский, А. Н., Секерская, Н. М. 2008. *Никоний римской эпохи*. Измаил: Издательство «СМИЛ».

Величко, С. 2020. *Літопис*. Упорядники Г. Боряк, Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо.

Высотская, Т. Н. 1994. *Усть-Альминское городище и некрополь*. Киев: Киевская Академия Евробизнеса.

Гей, О. А., Бажан, И. А. 1997. *Хронология эпохи «готских походов» (на территории Восточной Европы и Кавказа)*. Москва: Институт археологии РАН.

Гопкало, О. В. 2008. *Бусы и подвески черняховской культуры*. Киев: Институт археологии НАН Украины.

Гопкало, О. В. 2011. Мужской и женский черняховский костюм (по данным погребений с антропологическими определениями). *Stratum plus*, 4, с. 179–207.

Гопкало, О. В. 2016. Погребения культуры Черняхов — Сынтана-де-Муреш с двупластинчатыми фибулами: опыт социологического анализа группы. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.).

Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І. С. Винокура. Оіум, 5, с. 29–40.

Гороховский, Е. Л. 1988. Хронология черняховских памятников Лесостепной Украины. В: Рыбаков, Б. А. (ред.). *Труды V Международного конгресса археологов-славистов*, 4. Киев: Наукова думка, с. 34–46.

Гудкова, А. В., Фокеев, М. М. 1984. *Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н.э.* Киев: Наукова думка.

Засецкая, И. П. 1993. Материалы боспорского некрополя второй половины IV — первой половины V вв. н.э. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, III, с. 23–105.

Зубарь, В. М. 1982. *Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н.э.* Киев: Наукова думка.

Коваленко, О. В., Куштан, Д. П., Луговий, Р. С. 2012. Стратифіковані кургани доби бронзи Сторожівського могильника. *Археологія*, 3, с. 83–96.

Коваленко, О. В., Луговий, Р. С. 2016. Пізньосарматські поховання Сторожівського могильника (за матеріалами розкопок 2012 р.). В: Супруненко, О. Б. (відп. ред.). *Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2016*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України; УТОПІК, с. 132–139.

Коваленко, О. В., Луговий, Р. С. 2011. *Звіт про розкопки курганів біля с. Сторожове Чутівського району Полтавської області у 2011*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/94.

Коваленко, О. В., Луговий, Р. С. 2015. *Звіт про розкопки кургану № 26 Сторожівського могильника (Чутівський район Полтавська область) у 2014 році*. П. НА ІА НАН України, ф. 64, 2015/4.

Кулатова, І. М. 1999. Майдани на Коломаку. В: Телегін, Д. Я., Заремба, С. З., Титова, О. М. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 8. Київ: ЦП НАН України; УТОПІК, с. 60–65.

Магомедов, Б. В. 1999. Сармати у складі черняхівської культури. В: Терпиловський, Р. В. (ред.). *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е.* Київ; Львів: РАС, с. 132–142.

Мастыкова, А. В. 2009. *Женский костюм Центрального и Западного Предкавказья в конце IV — середине VI в. н.э.* Москва: ИА РАН.

Медведев, А. П. 1998. III Чертовичское городище (материалы 1-ой половины I тыс. н.э.). В: Медведев, А. П. (відп. ред.). *Археология восточноевропейской лесостепи*. 12. Археологические памятники Верхнего Подонья в первой половине I тысячелетия н.э. Воронеж: Воронежский государственный университет, с. 42–84.

Медведев, Г. В. 2011. Позднескифский обряд многократных захоронений в могилах первых вв. н.э. *Stratum plus*, 4, с. 291–306.

Некрасова, Г. М. 1985. Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми. *Археологія*, 50, с. 75–80.

Некрасова, А. Н. 2006. Памятники черняховской культуры Днепровского Левобережья. В: Терпиловский, Р. В. (ред.). *Готы и Рим. Сборник научных трудов*. Киев: ИД «Стилос», с. 87–200.

Петраускас, О. В., Авраменко, М. О., Коваль, О. А., Чорний, А. М., Шишкін, Р. Г. 2015. Археологічні розкопки поселення Комарів. В: Болтрик, Ю. В. (відп. ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2014*. Київ: Стародавній світ, с. 274-275.

Петренко, Е. Н. 1991. Новые могильники черняховской культуры в бассейне Северского Донца. В: Дьяченко, А. Г. (ред.). *Археология славянского Юго-Востока*. Воронеж: Воронежский пединститут, с. 10-26.

Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2014. Жіноче поховання 60 з Шишацького могильника черняхівської культури. В: Івакін, Г. Ю. (ред.). *Від венедів до Русі*. Київ: Хмельницький: Майдан, с. 193-204.

Рудинський, М. 1928. Археологічні збірки Полтавського музею. В: Бендеровський, В., Риженко, Я., Гавриленко, М. (ред.). *Збірник присвячений 35-річчю Музею*, 1. Полтава (б. в.), с. 3-36.

Рудинський, М. 1930. Кантамирівські могили римської доби. В: *Записки Всеукраїнського археологічного комітету*, I, Київ: Київ-Друк, с. 127-158.

Рутковская, Л. М. 1979. Археологические памятники IV—VI вв. в районе Кременчугского моря (Украина). *Slovenska archeologia*, XXXVII-2, с. 317-364.

Сапегін, С. В. 2003. Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації. В: Болтрик, Ю. В. (відп. ред.). *Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр.* Київ: Шлях, с. 253-254.

Сидоренко, Г. О. 1946. Щоденник описів Середньодніпровської розвідочно-археологічної експедиції ПМК АН СРСР 13.09-10.10-45 р. В: *Матеріали археологічних експедицій Полтавського історико-краєзнавчого музею 1945 р.* Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею імені В. Г. Кричевського, ф. 03, спр. 145.

Субботин, Л. В., Дзиговский, А. Н. 1990. *Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. III. Курганы-могильники Васильевский и Кубей*. Киев (б. в.).

Тилишак, В. С. 2019. До питання про намисто як сарматський етнокультурний індикатор в черняхівській культурі. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Старожитності варварських племен у першій половині I тис. н.е.: до 90-річчя В. Д. Барана*. Oіum, 6. Київ: ІА НАН України, с. 80-93.

Труфанов, А. А. 2011. Металлические амулеты-подвески Северного Причерноморья первых веков н.э. *Stratum plus*, 4, с. 225-270.

Храпунов, И. Н. (ред.). 2011. *Исследования могильника Нейзац*. Сборник научных статей. Симферополь: Издательство «Доля».

Храпунов, И. Н. 2002. *Могильник Дружное (III—IV вв. нашей эры)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Яценко, С. А. 1994а. Контактные зоны аланов I—IV вв. н.э.: Боспор и Закавказье. В: *Античная цивилизация и варварский мир. Тезисы докладов IV археологического семинара*. Новочеркасск: Музей истории донского казачества, с. 19-21.

Яценко, С. А. 1994б. К истории формирования одного из ключевых стереотипов сарматологии. В: Алексеев, А. Ю. та ін. (ред.). *Элитные курганы степей Евразии в скифо-сарматскую эпоху*. Материалы заседаний «круглого стола» 22–24 декабря 1994 г. Санкт-Петербург. Санкт-Петербург: Скифо-Сибирика, с. 200-204.

Maćczyńska, M., Gercen, A., Ivanova, O., Černýš, S., Lukin, S., Urbaniak, A., Bemmman, J., Schneider, S., Jakubczyk, I. 2016. *Das frühmittelalterliche Gräberfeld Almalyk-dere am Fuße des Mangup auf der Südwestkrim*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Oksana V. Kovalenko¹, Roman M. Reida²

¹PhD, Associate Professor, the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, the Ukrainian History Department, ORCID 0000-0003-0980-2870, kovksana@gmail.com

²PhD, Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, the Early Slavs Archaeology Department, ORCID 0000-0001-7512-8074, romanreyda@ukr.net

ALANIAN BURIAL OF THE HUN PERIOD (BARROW no. 17 OF THE CEMETERY NEAR STOROZHOVE VILLAGE)

This article focuses on the excavation of burial complex no. 1 discovered in the barrow no. 17 of the Storozhove barrow cemetery. The archaeological investigation of this mound was undertaken in 2012 by the Archaeological Expedition of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University and the Poltava V. G. Krychevskiy Local History Museum. Situated in the Poltava district of Poltava Oblast, the Storozhove barrow cemetery (located in what was formerly the Chutivka district), boasted initial dimensions of 7.5 m in diameter and 0.31 m in height, featuring a rounded, hemispherical shape (fig. 3).

Within the mound no. 17, a single burial was explored. The burial no. 1 (fig. 5, 7) was interred within a catacomb-type grave, characterised by a rectangular entrance pit oriented to the north-south axis and an oval catacomb similarly aligned. This grave contained the remains of a woman estimated to be 40–50 years old. The burial had been disturbed by ancient robbers. The excavated complex belongs to the Early Alanian period and includes a representative set of artefacts, including important chronological indicators.

Among the findings within the barrow no. 17 are some details of a female costume (a silver two-plate fibula (fig. 9: 3; 11: 12), a miniature copper fibula (fig. 9: 1; 11: 13) and a round silver brooch fibula (fig. 9: 2; 11: 14)); a necklace comprising: round amber (fig. 8: 7–8; 11: 1–2), glass cubo-octahedral (fig. 8: 3–4; 11: 5–6), glass ellipsoidal (fig. 8: 5–6; 11: 7–8), coral (fig. 8: 1–2; 11: 3–4); pendants (rectangular bronze with a glass insert (fig. 8: 9; 10: 2; 11: 11), golden with garnet inserts (fig. 8: 10–11; 11: 9–10), fragments of an iron knife (fig. 10: 3; 11: 16) and a fragmented copper plate (fig. 10: 1; 11: 15)).

Dating analysis places the silver double-plate fibula (fig. 9: 3; 11: 12) in the second half of the 4th century to the early 5th centuries AD. Similarly, the round silver brooch fibula (fig. 9: 2; 11: 14) and golden pendants with garnet inserts (fig. 8: 10–11; 11: 9–10) show stylistic affinities with Bosporan artefacts from the late 4th to early 5th centuries AD. Other items, such as the copper fibula (fig. 9: 1; 11: 13) and necklace (fig. 8: 1–8; 11: 1–8), could have had a broader chronological range.

Consequently, the burial within the barrow no. 17 of the Storozhove cemetery is ascribed to the second half of the end of the 4th — beginning of the 5th centuries AD. The burial's chronology, geographic location, grave type, and selected artefacts suggest its association with a nomadic Alans society. We assume that within the Dnipro River left bank forest-steppe region, particularly

along the Vorskla River and between the Vorskla and Psel, a contact zone existed between nomadic and settled societies during late Roman times, particularly between the Cherniakhiv culture and the Alans. This hypothesis is supported by archaeological sites such as Kantemyrivka and Storozhove. Ultimately, this burial serves as a compelling example of a nomadic burial complex of the early Hun period.

Key words: Storozhove, barrow, catacomb, Alans, Cherniakhiv culture, Hun period.

References

- Abashyna, N. S., Mahomedov, B. V., Reida, R. M. 2019. *Pamiatky cherniakhivskoi kultury Poltavskoi oblasti*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Abramova, M. P. 1997. *Rannie alany Severnogo Kavkaza III—V vv. n.e.* Moscow: IA RAN.
- Aibabin, A. I., Khairidinova, E. A. 2008. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1977, 1982–1984 godov*, vol. 1. Simferopol; Kerch: ADEF-Ukraina.
- Ambroz, A. K. 1966. Fibuly iuga evropeiskoi chasti SSSR II v. do n.e — IV v. n.e. *Svod arkheologicheskikh istochnikov*, D1–30. Moscow: Nauka.
- Ambroz, A. K. 1989. *Khronologiya drevnostei Severnogo Kavkaza V—VII vv.* Moscow: Nauka.
- Amelkin, A. O. 1998. Siulgama s vyemchatoi emaliu na Srednem Donu. Arkheologicheskie pamiatniki Verkhnego Podonia v pervoi polovine I tysiacheletia n.e. In: Medvedev, A. P. (exec. ed.). *Arkheologiya vostochnoevropeskoi lesostepi*. 12. Arkheologicheskie pamiatniki Verkhnego Podonia v pervoi polovine I tysiacheletia n.e. Voronezh: Voronezhskii gosudarstvennyi universitet, p. 188–193.
- Akhmedov, I. R., Vorontsov, A. M. 2012. Uzkolezviinye proushnye topory rimskogo vremeni i epokhi Velikogo pereseleniia narodov s territorii Verkhnego i Srednego Poochia. In: Vorontsov, A. M., Gavritukhin, I. O. (exec. eds.). *Lesnaia i lesostepnaia zony Vostochnoi Evropy v epokhi rimskikh vliianii i Velikogo pereseleniia narodov*. Konferentsiia 3. Tula: Gosudarstvennyi muzei-zapovednik “Kulikovo pole”, p. 9–54.
- Belotserkovskaia, I. V. 2012. Ob odnom tipe zhenskogo kostiума okskikh finnov gunnskogo i postgunnskogo vremeni. In: Vorontsov, A. M., Gavritukhin, I. O. (exec. eds.). *Lesnaia i lesostepnaia zony Vostochnoi Evropy v epokhi rimskikh vliianii i Velikogo pereseleniia narodov*. Konferentsiia 3. Tula: Gosudarstvennyi muzei-zapovednik “Kulikovo pole”, p. 55–78.
- Berlizov, N. E. 2011. *Ritmy Sarmatii. Savromato-sarmatskie plemena luzhnoi Rossii v VII v. do n.e. — V v. n.e.* I. Krasnodar: KGUKI, Parabellum.
- Bruiaiko, I. V., Dzigovskii, A. N., Sekerskaia, N. M. 2008. *Nikonii rimskoi epokhi*. Izmail: Izdatelstvo “SMIL”.
- Velychko, S. 2020. *Litopys*. Uporiadnyky H. Boriak, T. Tairova-Iakovleva (eds.). Kyiv: Klio.
- Vysotskaia, T. N. 1994. *Ust-Almynskoe gorodishche i nekropol*. Kyiv: Kievskaiia Akademiia Evrobiznesa.
- Gei, O. A., Bazhan, I. A. 1997. *Khronologiya epokhi “gotikh pokhodov” (na territorii Vostochnoi Evropy i Kavkaza)*. Moscow: Institut arkheologii RAN.
- Gopkalo, O. V. 2008. *Busy i podveski cherniakhovskoi kultury*. Kyiv: Institut arkheologii NAN Ukrainy.
- Gopkalo, O. V. 2011. Muzhskoi i zhenskii cherniakhovskii kostium (po dannym pogrebenii s antropologicheskimi opredeleniiaimi). *Stratum plus*, 4, p. 179–207.
- Gopkalo, O. V. 2016. Pogrebeniia kultury Cherniakhov — Syntana-de-Muresh s dvuplastinchatymi fibulami: opyt sotsiologicheskogo analiza grupy. In: Petrauskas, O. V., Hopkalo, O. V., Horbanenko, S. A. (eds.). *Cherniakhivska kultura: do 85-richchia vid dnia narodzhennia I. S. Vynokura*. Oium, 5, p. 29–40.
- Gorokhovskii, E. L. 1988. Khronologiya cherniakhovskikh pamiatnikov Lesostepnoi Ukrainy. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Trudy V Mezhdunarodnogo kongessa arkheologov-slavistov*, 4. Kyiv: Naukova dumka, p. 34–46.
- Gudkova, A. V., Fokeev, M. M. 1984. *Zemledeltsy i kochevniki v nizoviakh Dunaia I—IV vv. n.e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Zasetskaia, I. P. 1993. Materialy bosporskogo nekropolia vtoroi poloviny IV — pervoi poloviny V vv. n.e. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, III, p. 23–105.
- Zubar, V. M. 1982. *Nekropol Khersonesa Tavricheskogo I—IV vv. n.e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Kovalenko, O. V., Kushtan, D. P., Luhovyi, R. S. 2012. Stratyfikovani kurhany doby bronzы Storozhivskoho mohylnya. *Arheologia*, 3, p. 83–96.
- Kovalenko, O. V., Luhovyi, R. S. 2016. Piznosarmatski pokhovannia Storozhivskoho mohylnya (za materialamy rozkopok 2012 r.). In: Suprunenko, O. B. (exec. ed.). *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprovia — 2016*. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy; UTOPIK, p. 132–139.
- Kovalenko, O. V., Luhovyi, R. S. 2011. *Zvit pro rozkopky kurhaniv bilia s. Storozhove Chutivskoho raionu Poltavskoi oblasti u 2011*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2011/94.
- Kovalenko, O. V., Luhovyi, R. S. 2015. *Zvit pro rozkopky kurhanu no. 26 Storozhivskoho mohylnya (Chutivskii raion Poltavskoi oblasti) u 2014 rotsi*. II. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2015/4.
- Kulatova, I. M. 1999. Maidany na Kolomaku. In: Telehin, D. Ya., Zaremba, S. Z., Tytova, O. M. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*, 8. Kyiv: TsP NAN Ukrainy; UTOPIK, p. 60–65.
- Mahomedov, B. V. 1999. Sarmaty u skladi cherniakhivskoi kultury. In: Terpylovskiy, R. V. (ed.). *Etnokulturni protsesy v Pivdenno-Skhidnii Yevropi v I tysiacholitti n.e.* Kyiv; Lviv: RAS, p. 132–142.
- Mastykova, A. V. 2009. *Zhenskii kostium Tsentralnogo i Zapadnogo Predkavkazia v kontse IV — seredine VI v. n.e.* Moscow: IA RAN.

- Medvedev, A. P. 1998. III Chertovitskoe gorodishche (materialy 1-oi poloviny I tys. n.e.). In: Medvedev, A. P. (exec. ed.). *Arkheologiya vostochnoevropeiskoi lesostepi*. 12. Arkheologicheskie pamiatniki Verkhnego Podonia v pervoi polovine I tysiacheletia n.e. Voronezh: Voronezhskii gosudarstvennyi universitet, p. 42-84.
- Medvedev, G. V. 2011. Pozdneskifskii obriad mnogokratnykh zakhoroneni v mogilakh pervykh vv. n.e. *Stratum plus*, 4, p. 291-306.
- Nekrasova, H. M. 1985. Okhoronni rozkopky cherniakhivskoho mohylnya poblyzu m. Sumy. *Arheologia*, 50, p. 75-80.
- Nekrasova, A. N. 2006. Pamiatniki cherniakhovskoi kultury Dneprovskogo Levoberezhia. In: Terpilovskii, R. V. (ed.). *Goty i Rim. Sbornik nauchnykh trudov*. Kyiv: ID "Stilos", p. 87-200.
- Petrauskas, O. V., Avramenko, M. O., Koval, O. A., Chornyi, A. M., Shyshkin, R. H. 2015. Arkheolohichni rozkopky poselennia Komariv. In: Boltryk, Yu. V. (exec. ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014*. Kyiv: Starodavnyi svit, p. 274-275.
- Petrenko, E. N. 1991. Novye mogilniki cherniakhovskoi kultury v basseine Severskogo Donsa. In: Diachenko, A. G. (ed.). *Arkheologiya slavianskogo Iugo-Vostoka*. Voronezh: Voronezhskii pedinstitut, p. 10-26.
- Reida, R. M., Heiko, A. V., Sapiehin, S. V. 2014. Zhinoche pokhovannia 60 z Shyshatskoho mohylnya cherniakhivskoi kultury. In: Ivakin, H. Yu. (ed.). *Vid venediv do Rusi*. Kyiv; Khmelnytskyi: Maidan, p. 193-204.
- Rudynskiy, M. 1928. Arkheolohichni zbirkyy Poltavskoho muzeiu. In: Benderovskiy, V., Ryzhenko, Ya., Havrylenko, M. (eds.). *Zbirnyk prysviachenyi 35-richchiu Muzeiu*, 1. Poltava (w. ed.), p. 3-36.
- Rudynskiy, M. 1930. Kantamyrivski mohyly rymaskoi doby. In: *Zapysky Vseukrainskoho arkheolohichnoho komitetu*, I, Kyiv: Kyiv-Druk, p. 127-158.
- Rutkovskaia, L. M. 1979. Arkheologicheskie pamiatniki IV—VI vv. v raione Kremenchugskogo moria (Ukraina). *Slovenska archeologia*, XXXVII-2, p. 317-364.
- Sapiehin, S. V. 2003. Tsentr okhorony ta doslidzhen pamiatok arkheolohii upravlinnia kultury Poltavskoi oblderzhadministratsii. In: Boltryk, Yu. V. (exec. ed.). *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2001–2002 rr.* Kyiv: IA NAN Ukrainy; Shliakh, p. 253-254.
- Sydorenko, H. O. 1946. Shchodennykh opysiv Serednie-Dniprovskoi rozvidochno-arkheolohichnoi ekspedytsii IIMK AN SRSR 13.09 — 10.10. 45 r. In: *Materialy arkheolohichnykh ekspedytsii Poltavskoho istoryko-kraieznavchoho muzeiu 1945 r.* Naukovyi arkhiv Poltavskoho kraieznavchoho muzeiu imeni V. H. Krychevskoho, f. 03, file 145.
- Subbotin, L. V., Dzigovskii, A. N. 1990. *Sarmatskie drevnosti Dnestro-Dunaiskogo mezhdurechia. III. Kurgannye mogilniki Vasilevskii i Kubei*. Kyiv (w. ed.).
- Tylishchak, V. S. 2019. Do pytannia pro namysto yak sarmatskyi etnokulturnyi indykator v cherniakhivskii kulturi. In: Petrauskas, O. V., Hopkalo, O. V., Horbanenko, S. A. (eds.). *Starozhytnosti varvarskykh plemen u pershii polovyni I tys. n.e.: do 90-richchia V. D. Barana*. Oium, 6. Kyiv: IA NAN Ukrainy, p. 80-93.
- Trufanov, A. A. 2011. Metallicheskie amulety-podveski Severnogo Prichernomoria pervykh vekov n.e. *Stratum plus*, 4, p. 225-270.
- Khrapunov, I. N. (ed.). 2011. *Issledovaniia mogilnika Neizats*. Sbornik nauchnykh statei. Simferopol: Izdatelstvo "Dolia".
- Khrapunov, I. N. 2002. *Mogilnik Druzhnoe (III—IV vv. nashei ery)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Iatsenko, S. A. 1994a. Kontaktnye zony alanov I—IV vv. n.e.: Bospor i Zakavkaze. In: *Antichnaia tsivilizatsiia i varvarskii mir*. Tezisy dokladov IV arkheologicheskogo seminaru. Novocheerkassk: Muzei istorii donskogo kazachestva, p. 19-21.
- Iatsenko, S. A. 1994b. K istorii formirovaniia odnogo iz kliuchevykh stereotipov sarmatologii. In: Alekseev, A. Iu. et al. (eds.). *Elitnye kurgany stepei Evrazii v skifo-sarmatskuiu epokhu*. Materialy zasedanii "kruglogo stola" 22–24 dekabria 1994 g. Sankt-Peterburg. Sankt-Peterburg: Skifo-Sibirika, p. 200-204.
- Mączyńska, M., Gercen, A., Ivanova, O., Černýš, S., Lukin, S., Urbaniak, A., Bemmann, J., Schneider, S., Jakubczyk, I. 2016. *Das frühmittelalterliche Gräberfeld Almalyk-dere am Fuße des Mangup auf der Südwestkrim*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.